Toelichtingsdocument

definitieve conceptexamenprogramma's Friese taal en cultuur voor vmbo, havo en vwo

November 2026

Verantwoording

2026 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs
Nellianne van Schaik en Anke Herder

Informatie
SLO
Postbus 502, 3800 AM Amersfoort
Telefoon (033) 4840 840
Internet: www.slo.nl
E-mail: info@slo.nl

AN 3.8055.007

Inhoudsopgave

1. Inleiding 5
1.1 Functie van de examenprogramma's 5
1.2 Uitwerking van de examenprogramma's 7
1.3 Uitwerking van de syllabi 8
1.4 Beproeven met scholen 8
1.5 Kwaliteit van onderwijs in de school 8

2. Inhoudelijke toelichting 10
2.1 Vakspecifieke uitdagingen actualisatie examenprogramma's 10
2.2 Toelichting op de examenprogramma's 12
2.2.1 Toelichting op karakteristiek en raamwerk 12
2.2.2 Keuzes in inhoud 16
2.2.3 Doorlopende leerlijn onderbouw-bovenbouw vo 22
2.2.4 Doorstroom naar vervolgonderwijs 23
2.2.5 Aandacht voor doeldomeinen 23
2.2.6 Samenhang tussen vakken 25
2.3 Toelichting op de eindtermen 25
2.3.1 Differentiatie tussen de schoolsoorten/leerwegen 26
2.3.2 Aandacht voor beheersing en ervaringen 27
2.3.3 Aandacht voor kennis en vaardigheden 28
2.3.4 Aandacht voor digitale geletterdheid 30
2.3.5 Aandacht voor burgerschap 30
2.3.6 Aandacht voor diversiteit en inclusiviteit 31
2.3.7 Aandacht voor loopbaanontwikkeling 32
2.4 Toelichting op SE-CE-verdeling en wijzen van afsluiting 33
2.4.1 Wat is een SE-CE-verdeling? 33
2.4.2 Uitgangspunten vanuit bedoeling, inhouden en omvang 33
2.4.3 SE-CE-verdeling voor vmbo-gl/tl, havo en vwo 34

3. Proces 37
3.1 Betrokkenen tijdens de ontwikkelfase 37
3.1.1 Vakvernieuwingscommissie, advieskring en experts 37
3.1.2 Leerlingbetrokkenheid 38
3.1.3 Kwaliteitsmonitoring, expertpoule en inhoudelijke redactie 39
3.1.4 Gerealiseerde opbrengsten 40
3.2 Syllabustraject 41
3.2.1 Syllabuscommissie 41
3.2.2 Inhoudelijke toelichting op de aanpassingen 41

3.3 Fase van beproeven 44
3.3.1 Doelstellingen en aanpak beproeven 44
3.3.2 Werving scholen 45
3.3.3 Beproefde inhouden 46
3.3.4 Materiaalontwikkelaars 46
3.3.5 Samenwerking met Stichting Cito 46
3.3.6 Opzet beproeven 47
3.4 Komen tot definitieve programma's en syllabi 49
3.4.1 Belangrijkste aanpassingen vanuit beproeven 50

4. Vervolg en adviezen 53
4.1 Tijdslijnen 53
4.2 Handreikingen en voorbeeldexamens 53
4.3 Naar een succesvolle implementatie 55
4.3.1 Inleiding 55
4.3.2 Structureel 55
4.3.3 Menselijk 57
4.3.4 Materieel 61

5. Referenties 62

6. Bijlagen 67
1 Doorlopende leerlijn onderbouw-bovenbouw vo 67
2 Vergelijking examenprogramma's: huidig-nieuw 70
3 Leden vakvernieuwingscommissie 80
4 Samenstelling advieskring 80
5 Geraadpleegde vakexperts 80
6 Materiaalontwikkelaars 81

1. Inleiding

Wat moeten leerlingen kennen, kunnen en ervaren om – nu en later als volwassene – actief en volwaardig mee te kunnen doen in de samenleving? Dat vraagt om een doorlopend debat over wat waard is om te leren. De afspraken die daaruit voortkomen, leggen we vast in het landelijk curriculum. Voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs (vo) en het voortgezet speciaal onderwijs (vso) bestaat het landelijk curriculum uit examenprogramma's per vak per schoolsoort/leerweg en het Referentiekader Taal en Rekenen.

In deze publicatie presenteren we de definitieve conceptexamenprogramma's Friese taal en cultuur (versie 2026), vanaf nu 'examenprogramma's Fries' genoemd. Het ministerie van OCW gaf SLO in oktober 2021 opdracht de examenprogramma's te actualiseren voor de vakken Nederlands, moderne vreemde talen, maatschappijleer, wiskunde havo-vwo en de natuurwetenschappelijke vakken. Zomer 2022 startten de vakvernieuwingscommissies voor bovengenoemde vakken. In januari 2023 startte ook de actualisatie van de examenprogramma's klassieke talen en Friese taal en cultuur, vanwege de verwantschap met Nederlands en moderne vreemde talen. De actualisatie betreft de examenprogramma's voor vmbo, havo en vwo. Zomer 2024 startten ook de vakvernieuwingscommissies van bewegen en sport, kunst en cultuur en de mens en maatschappijvakken, en in zomer 2025 die van informatica en maatschappijkunde- en wetenschappen.

1.1 Functie van de examenprogramma's

In de bovenbouw vo doen leerlingen eindexamen ter afsluiting van hun onderwijs op het vmbo, havo of vwo. Leerlingen doen examen in meerdere vakken en programmaonderdelen. Voor elk vak beschrijven examenprogramma's in zogenoemde eindtermen wat er aan het einde van het vo bereikt moet zijn om het vak met succes af te ronden.

De huidige generatie examenprogramma's is globaal geformuleerd en biedt weinig houvast aan leraren, schoolleiders en andere direct betrokkenen. Er is een wens tot een concreter beschreven curriculum, meer samenhang, tot het terugdringen van overladenheid, en tot het versterken van doorlopende leerlijnen. Daarnaast zijn er onderwijskundige, vakspecifieke en maatschappelijke ontwikkelingen die vragen om een actualisatie van de examenprogramma's.

De nieuwe generatie examenprogramma's is concreter geformuleerd. De eindtermen beschrijven doelstellingen om ervaringen op te doen en de kennis en vaardigheden die leerlingen aan het einde van de bovenbouw vo minimaal bereikt moeten hebben. In tegenstelling tot de huidige examenprogramma's gaat het hierbij om zowel beheersings- als ervaringsdoelen.

Examenprogramma's bevatten:

- een karakteristiek die de bedoeling en positie van het vak in de bovenbouw vo beschrijft;
- een set van eindtermen bestaande uit doelzin en uitwerking, geordend in (sub)domeinen;
- voor vakken met een centraal en schoolexamen: de verdeling van inhouden over het centraal en het schoolexamen;
- een begrippenlijst met belangrijke vakspecifieke begrippen.

Examenprogramma's gelden als de wettelijke opdracht voor elke school in de bovenbouw vo, vastgesteld door de overheid. Ze dragen bij aan een breed, inclusief en gevarieerd curriculum. Ze geven richting en bieden kaders voor verdere uitwerking naar onderwijs- en toetsprogramma's. De examenprogramma's zijn zo opgebouwd en geformuleerd dat leraren, schoolleiders en bestuurders ruimte behouden voor een eigen schoolvisie en zelf accenten kunnen leggen op basis van de leerlingpopulatie of identiteit. Examenprogramma's fungeren daarmee – net als kerndoelen – als instrument voor curriculum- en onderwijsontwikkeling. Ze zijn onderdeel van de eigen kwaliteitszorg van scholen.

Geactualiseerde examenprogramma's hebben op hoofdlijnen drie kenmerken:

- **Een ambitieus curriculum**
  Een ambitieus curriculum legt de basis voor rijk onderwijs aan alle leerlingen en vergroot gelijke kansen voor leerlingen. Dat krijgt in de examenprogramma's vorm door de keuze van inhouden, de perspectieven op die inhouden en de formulering ervan. Ook wordt recht gedaan aan de diversiteit in de samenleving. Voor elke schoolsoort en leerweg ligt de lat hoog, passend bij de betreffende schoolsoort/leerweg en zonder verschillen tussen leerlingen uit het oog te verliezen. Afstemming vanuit de onderbouw vo en met vervolgonderwijs is een belangrijk uitgangspunt, alsook de afstemming tussen schoolsoorten en leerwegen.

- **Een betekenisvol curriculum**
  Betekenisvol onderwijs betekent dat het onderwijs een brede opdracht heeft. De examenprogramma's weerspiegelen dat de inhouden gericht zijn op kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Geactualiseerde examenprogramma's bestaan uit doelstellingen die kennis, vaardigheden en het opdoen van ervaringen beschrijven. De examenprogramma's bevatten beheersings- en ervaringsdoelen en zijn zo beschreven dat de samenhang binnen de programma's duidelijk zichtbaar is. De vakdoorsnijdende inhouden geletterdheid, gecijferdheid, burgerschap, digitale geletterdheid en loopbaanoriëntatie zijn daarbij logisch met vakinhouden verbonden.

- **Een examineerbaar curriculum**
  Een goede afstemming tussen doelen, onderwijs, toetsing en examinering is cruciaal. De examenprogramma's doen zo veel mogelijk recht aan de eigenstandige, gelijkwaardige en complementaire positie van zowel schoolexamen (SE) als centraal examen (CE) in de diplomabeslissing. De wijze van examinering past bij de bedoeling en inhouden van de examenprogramma's.

1.2 Uitwerking van de examenprogramma's

De eindtermen zijn concreet geformuleerd, zodat duidelijk is omschreven wat iedere leerling aan het einde van de bovenbouw vo moet kennen en kunnen. Dit geldt zowel voor de eindtermen die aan het SE als aan het CE zijn toegewezen. Ze bevatten een bondige doelzin die begint met 'De leerling'. Vervolgens bevatten ze een uitwerking die begint met: 'Het gaat hierbij om'.

Door beter te omschrijven wat wordt verwacht, ontstaat een beter beeld van wat binnen een vak moet worden aangeboden en beheerst, en van de totale onderwijsopdracht. Tegelijkertijd zijn de eindtermen niet te gedetailleerd geformuleerd. Zo bieden ze nog steeds de ruimte voor hoge(re) ambities en keuzes van scholen.

De examenprogramma's zijn voor vmbo, havo en vwo gelijktijdig ontwikkeld, beproefd en vastgesteld. Dat faciliteert een soepele overstap tussen schoolsoorten en leerwegen. Bij de uitwerking is kritisch bekeken in hoeverre inhouden in alle schoolsoorten en leerwegen passend zijn voor de leerlingen. Ook is bekeken in hoeverre ze aansluiten bij wat nodig is voor verschillende uitstroomrichtingen in het vervolgonderwijs.

Doordat ook de kerndoelen onderbouw vo zijn geactualiseerd, is er gewerkt aan een doorlopende leerlijn van de onderbouw vo naar de bovenbouw vo. Daarbij

zijn zowel de inhouden, de wijze van formuleren als de terminologie zo veel mogelijk afgestemd.

1.3 Uitwerking van de syllabi

Onder regie van het College voor Toetsen en Examens (CvTE) ontwikkelde een syllabuscommissie in schooljaar 2024-2025 drie conceptsyllabi, passend bij de geactualiseerde examenprogramma's voor vmbo-gl/tl, havo en vwo. In de syllabus zijn alleen de onderdelen gespecificeerd die aan het centraal examen zijn toegewezen. Ze bouwen voort op de architectuur van de examenprogramma's. Syllabi vormen enerzijds de basis voor de uitwerking van centrale examens en anderzijds het gereedschap voor leraren om hun leerlingen op het centraal examen voor te bereiden.

De syllabuscommissie gaf feedback op de conceptexamenprogramma's en deed suggesties voor verbetering. Deze feedback is verwerkt in een tweede versie van de programma's. Alle informatie over de ontwikkeling van conceptsyllabi vind je op de website van het CvTE (College voor Toetsen en Examens, 2025).

1.4 Beproeven met scholen

In het schooljaar 2025-2026 zijn de conceptexamenprogramma's en -syllabi op acht scholen beproefd op bruikbaarheid en (verwachte) uitvoerbaarheid. Dat gebeurde samen met leerlingen, leraren en schoolleiders. Op basis van de feedback zijn de conceptexamenprogramma's en conceptsyllabi opnieuw bijgesteld. Dit leidde tot definitieve examenprogramma's en syllabi. Daarnaast zijn randvoorwaarden voor implementatie in kaart gebracht met leraren en schoolleiders.

1.5 Kwaliteit van onderwijs in de school

Geactualiseerde examenprogramma's en syllabi zijn een belangrijke voorwaarde, maar ze zijn geen garantie op goed onderwijs en valide toetsing en examinering. De werkelijke kwaliteit van het onderwijs ontstaat in de school en in de klas. Een goede vertaalslag van het curriculum vanuit een heldere visie naar passende onderwijsactiviteiten, didactiek, toetsing en examinering, is essentieel. De rol van leraren, schoolleiders en andere betrokkenen in de school is hierbij cruciaal. Didactiek, leermiddelen en toetsen zijn instrumenten in handen van leraren, die deze met kennis van zaken in de praktijk toepassen. Een sterk curriculum krijgt verdieping door de pedagogische en didactische kwaliteiten van leraren. Zij weten waar hun leerlingen staan, wat zij nodig hebben om de leerdoelen te bereiken, en welke aanpak effectief is.

Om schoolteams daarin te ondersteunen, zijn – naast examenprogramma's en syllabi – ook adequate handreikingen nodig voor de vertaling naar onderwijs- en

toetsprogramma’s en voorbeeldexamens. Deze zijn weliswaar niet wettelijk vastgelegd, maar bieden wel het passende concretiseringsniveau voor een vertaling naar en uitwerking van het landelijk curriculum. Dit is niet alleen belangrijk voor leraren en schoolleiders, maar ook voor educatieve uitgeverijen, toetsontwikkelaars en andere onderwijsprofessionals.

2. Inhoudelijke toelichting

In dit hoofdstuk geven we een toelichting op de inhoudelijke keuzes die ten grondslag liggen aan de examenprogramma's Fries. De toelichting is opgebouwd op basis van de onderdelen waaruit een examenprogramma bestaat: de karakteristiek, het raamwerk, de eindtermen, een verdeling van inhouden over schoolexamen (SE) en centraal examen (CE) voor vakken met een CE, en de begrippenlijst. In de inleiding van het examenprogramma staat een leeswijzer met de belangrijkste aandachtspunten.

2.1 Vakspecifieke uitdagingen actualisatie examenprogramma's

Voor Fries zijn de belangrijkste uitdagingen beschreven in de startnotitie (Groenendijk & Hoekstra, 2023). Hieronder vatten we die belangrijkste uitdagingen samen.

Taalsituatie Fryslân
In Fryslân is sprake van een meertalige situatie, waarin het Fries officieel als tweede landstaal functioneert. Hoewel het aantal leerlingen dat in het Fries wordt opgevoed afneemt, zegt nog steeds een ruime meerderheid van de leerlingen dat zij Friestalig is. Bijna alle inwoners van Fryslân verstaan het Fries goed tot heel goed. De Provincie Fryslân zet al langere tijd in op versterking van de Friese taal met het Taalplan 2030 en nieuwe kerndoelen Friese taal en cultuur.

Ook geactualiseerde examenprogramma's dragen bij aan de versterking van de positie van het Fries. Met name voor de leerwegen vmbo-bb en vmbo-kb is die versterking nodig, omdat tot 2025 op geen van de scholen in Fryslân deze leerlingen het examenvak Fries konden kiezen.

Functie van het Fries
De geactualiseerde examenprogramma's moeten duidelijker maken wat de functie van het Fries is in het curriculum van de bovenbouw. Waartoe leren leerlingen Friese taal en cultuur in de bovenbouw van het vo? Het is belangrijk dat de geactualiseerde examenprogramma's vanuit een heldere visie op het vak worden beschreven.

Balans en integratie
Een van de curriculaire uitdagingen is een betere balans tussen, en integratie van, de domeinen taal en cultuur.. De huidige nadruk op de vaardigheid lezen, zowel in het (centraal) examen als in de onderwijspraktijk, doet namelijk geen

recht aan de functie van het Fries. Het is bijvoorbeeld belangrijk dat leerlingen ook volop Fries spreken. Daarnaast is een prominentere plek voor schrijfvaardigheid van belang, al is de mate waarin afhankelijk van de schoolsoort. In een nieuw curriculum blijft aandacht blijft aandacht voor het actief leren gebruiken van de taal belangrijk. Wanneer er in een examenprogramma tevens meer aandacht is voor taal en cultuur, ontstaat er een goede balans tussen kennis en vaardigheden.

Meertaligheid
De talige diversiteit in Fryslân biedt kansen om de Friese taal en cultuur aan te bieden vanuit een meertalig perspectief. Meertalige personen zijn in staat om in het dagelijks leven meer dan één taal goed, begrijpelijk en vloeiend te gebruiken. Het gaat dus niet per se om het beheersen van twee of meer talen op hetzelfde niveau als de thuistaal. Meertalig onderwijs heeft betrekking op het onderwijs in de doeltaal zélf en de bewuste inzet ervan als voertaal bij andere vakken en leergebieden. Een sterk vak Friese taal en cultuur draagt daaraan bij en biedt kansen om de taalvaardigheid van leerlingen te versterken en hun kennis over taal en cultuur te vergroten. Deze kennis en vaardigheden kunnen zij inzetten in diverse contexten, binnen en buiten school.

Ambitieuze doelen
Het leren van het Fries draagt bij aan het functioneren in de meertalige maatschappij en op toekomstige werkplekken in de regio waar Fries gesproken wordt. Daarom zijn ambitieuze doelen van belang, en daarmee ook het uitspreken van hoge verwachtingen over het leren van leerlingen. Ambitieuze doelen moeten wel haalbare doelen zijn, zeker met het oog op de heterogene groep leerlingen die Fries kiest als vak in de bovenbouw. Die heterogeniteit zit met name in de thuistaalachtergrond van de leerlingen; een deel spreekt van huis uit Fries, voor een ander Nederlandssprekend deel is Fries een ‘vreemde taal’, weer een ander deel groeit op met nog weer andere thuistalen. Uitgaand van een doorlopende leerlijn vanuit de nieuwe kerndoelen naar de bovenbouw, is het mogelijk ambitieuze doelen te stellen.

Afstemming tussen talen
Ten slotte is er op dit moment te weinig inhoudelijke samenhang tussen kerndoelen en examenprogramma’s Friese taal en cultuur, klassieke talen, moderne vreemde talen en Nederlands. Om te zorgen voor een rijk, betekenisvol en samenhangend aanbod in de talenvakken, is betere afstemming gewenst.

2.2 Toelichting op de examenprogramma's

De examenprogramma's Fries beginnen met een karakteristiek waarin de bedoeling en kenmerken van het vak beschreven staan. De karakteristiek is het fundament onder de inhouden, beschreven in eindtermen die zijn geordend in (sub)domeinen. In dit hoofdstuk lees je de verantwoording van de gemaakte keuzes.

2.2.1 Toelichting op karakteristiek en raamwerk

Wat is een karakteristiek?
Een karakteristiek is een bondige tekst, waarin op hoofdlijnen staat waar het vak over gaat. De karakteristiek weerspiegelt de inhoudelijke keuzes voor de eindtermen geordend in het raamwerk.

Hoe is de karakteristiek voor Fries opgebouwd?
De karakteristiek bestaat uit:

- de kenmerken van het schoolvak Fries;
  In dit deel van de karakteristiek staat beschreven wat het vak kenmerkt. Ook beschrijft het hoe de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming een plek krijgen binnen het vak.
- wat Fries als schoolvak inhoudt;
  In dit deel van de karakteristiek staat de positie van het vak in de bovenbouw vo beschreven. Daarbij is ook aandacht voor hoe het vak voortbouwt op de onderbouw.
- het schoolvak Fries in de schoolsoorten en leerwegen.
  In dit deel van de karakteristiek staat beschreven wat de belangrijkste overeenkomsten en verschillen tussen de schoolsoorten en leerwegen zijn. Ook is beschreven hoe het vak zich verhoudt tot verwante vakken.

Kern van het vak en de vernieuwing
De karakteristiek beschrijft de hoofdboodschap van het vak, en dus ook van de bedoeling en de belangrijkste vernieuwingen in het vak. De bedoeling van het vak Fries is het opleiden van leerlingen tot taalvaardige, taalbewuste en cultuurbewuste burgers, die kunnen deelnemen aan de meertalige 'mienskip'.

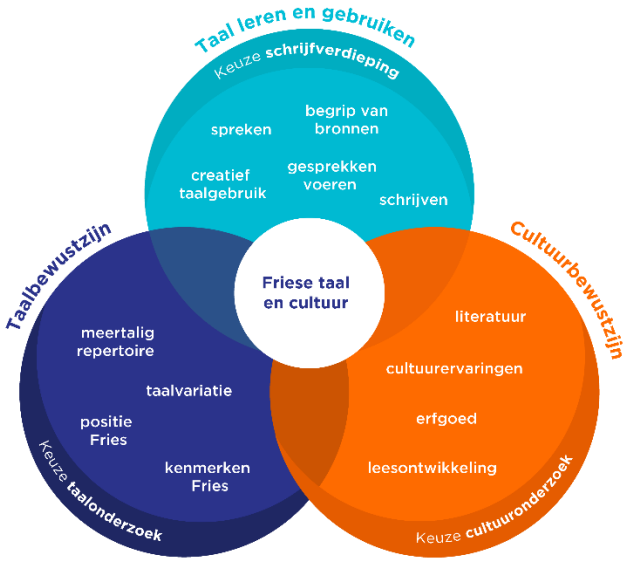
Een belangrijke vernieuwing ten opzichte van de huidige examenprogramma's is dat er nieuwe inhouden rond kennis van taal en cultuur zijn opgenomen. Voor leerlingen van alle schoolsoorten bevatten de examenprogramma's kennis over de positie van de Friese taal, kennis van Fries erfgoed, en lezen van Friese literatuur. Bovendien is er meer aandacht voor de productieve en interactieve vaardigheden, zodat er meer evenwicht is gekomen tussen de verschillende

taalvaardigheden. De nadrukkelijker rol van kennis van taal en cultuur was tevens een sterke wens vanuit het veld.

Voor de diverse schoolsoorten zijn er specifieke vernieuwingen. Leerlingen op het vmbo leren het Fries gebruiken in allerlei communicatieve situaties, afgestemd op de leerweg en het loopbaanperspectief. De nadruk ligt meer dan voorheen op het actief leren en gebruiken van de taal. Voor vmbo-bb en -kb biedt het nieuwe vak Fries kansen om de Friese taalvaardigheid te versterken en toe te passen in de onderwijs- en stagepraktijk en in het dagelijks leven. Leerlingen op vmbo-gl/tl, havo en vwo kiezen ook een keuzedomein waarin ze hun kennis en vaardigheden van het Fries kunnen uitbouwen. Kennis over erfgoed en literatuur heeft nu een vaste plaats in alle programma's. Op het vwo is er extra aandacht voor Friese literatuur in heden en verleden.

Kennis en vaardigheden zijn veel meer in samenhang beschreven. Dat geldt voor samenhang binnen een domein, maar ook tussen de drie domeinen Taal leren en gebruiken, Taalbewustzijn en Cultuurbewustzijn. Leerlingen leren hun taalvaardigheid vergroten (domein A) door teksten over Fries erfgoed en literatuur (domein C) te lezen, te luisteren en zelf te produceren. Ook zetten ze hun kennis over taal (domein B) in om zelf teksten te maken. De nieuwe vakinhouden uit domein B en C versterken het leren en gebruiken van de taal. De keuzes voor nieuwe inhouden die in samenhang worden aangeboden, vormen de basis voor een samenhangend en betekenisvol schoolvak Fries.

De drie domeinen Taal leren en gebruiken, Taalbewustzijn en Cultuurbewustzijn en de subdomeinen en keuzedomeinen zijn nauw met elkaar verweven. In de onderstaande visualisatie is de samenhang tussen deze domeinen weergegeven. Ook is te zien welke keuzedomeinen er aan de domeinen gekoppeld zijn voor leerlingen in vmbo-gl/tl, havo en vwo.

Wat is een raamwerk?
Welke inhouden moeten een plek krijgen in de examenprogramma's van het schoolvak Fries? En hoe worden die inhouden precies geordend? Om dat inzichtelijk te maken, ontwikkelde de vakvernieuwingscommissie een raamwerk. Dat geeft schematisch weer hoe de inhouden onderverdeeld worden in domeinen en subdomeinen, waaronder eventuele keuzedomeinen. Daarnaast geeft het een duidelijk overzicht van de toewijzing van de (sub)domeinen aan het SE en/of CE.

Het doel van het raamwerk is de inhouden binnen de examenprogramma's te structureren. De raamwerken zorgen voor consistentie in structuur: binnen het vak zelf, tussen schoolsoorten en tussen verwante vakken. Hierdoor ontstaat een gezamenlijke architectuur voor de examenprogramma's van alle vakken en schoolsoorten.

Hoe is het raamwerk voor Fries opgebouwd?
Het raamwerk bevat in het kerncurriculum drie domeinen die onderling met elkaar samenhangen: Taal leren en gebruiken (domein A), Taalbewustzijn (domein B) en Cultuurbewustzijn (domein C). Elk domein bevat subdomeinen. Voor de schoolsoorten vmbo-gl/tl, havo en vwo zijn er de keuzedomeinen Schrijfverdieping (D), Taalonderzoek (E) en Cultuuronderzoek (F), waarvan leerlingen er een kiezen.

Domeinindeling	Titel (sub)domein
Kerncurriculum	
Domein A	**Taal leren en gebruiken**
Subdomein A1	Receptieve taalvaardigheid
Subdomein A2	Productieve taalvaardigheid
Subdomein A3	Interactie
Domein B	**Taalbewustzijn**
Subdomein B1	Taal als fenomeen
Subdomein B2	Taal en individu
Domein C	**Cultuurbewustzijn**
Subdomein C1	Fries erfgoed
Subdomein C2	Cultuurbeleving
Keuzedomeinen	
Domein D	**Schrijfverdieping**
Domein E	**Taalonderzoek**
Domein F	**Cultuuronderzoek**

In domein A Taal leren en gebruiken staat de ontwikkeling van de taalvaardigheid centraal. Het domein bevat drie subdomeinen. Het subdomein Receptieve taalvaardigheid (A1) gaat over lezen, luisteren en kijken. Subdomein Productieve taalvaardigheid (A2) is gericht op het produceren van teksten, zowel mondeling als schriftelijk, en op creatief taalgebruik. In beide subdomeinen gaat het om een grote diversiteit aan soorten teksten, in zakelijke en literaire genres. In subdomein Interactie (A3) staat het voeren van gesprekken centraal, om informatie te verkrijgen en meningen uit te wisselen.

In domein B Taalbewustzijn verkennen leerlingen de relatie tussen taal en identiteit en leren ze hun gehele taalrepertoire effectief in te zetten in hun communicatie. Ze maken daarbij gebruik van specifieke kennis over kenmerken van de Friese taal. In subdomein Taal als fenomeen (B1) komen kenmerken van de Friese taal en de positie van de Friese taal aan bod. Subdomein Taal en individu (B2) geeft leerlingen inzicht in taalverandering en taalvariatie en in hoe het Fries een rol speelt in het eigen en andermans meertalige repertoire.

In domein C Cultuurbewustzijn staat Fries erfgoed centraal in subdomein C1. Leerlingen vergroten hun kennis over materieel en immaterieel erfgoed. In subdomein Cultuurbeleving (C2) gaat het vooral om het opdoen van ervaringen met de Friese cultuur, van erfgoed tot allerlei vormen van (jeugd)literatuur. De leerlingen verwoorden hun ervaringen met erfgoed en literatuur en ontwikkelen persoonlijke voorkeuren.

Op vmbo-gl/tl, havo en vwo worden naast de reguliere domeinen ook keuzedomeinen aangeboden, waarin leerlingen zich gedurende de bovenbouw kunnen verdiepen. De keuzedomeinen sluiten inhoudelijk aan bij de kerndomeinen. De leerling kan kiezen voor schrijfverdieping, taal- of cultuuronderzoek.

2.2.2 Keuzes in inhoud

In deze paragraaf lopen we de verschillende domeinen langs en benoemen we de voornaamste aandachtspunten en gemaakte keuzes. Hierbij komen ook de voornaamste verschillen met de huidige examenprogramma's aan bod.

Het schoolvak Friese taal en cultuur wordt in de huidige examenprogramma's hoofdzakelijk ingekleurd door de taalvaardigheden. De Friese taal beter leren gebruiken is echter niet het enige doel van het vak. Leerlingen die Fries volgen op school willen ook meer leren over de Friese cultuur. Daarom is ervoor gezorgd dat de vaardigheden (domein A) meer dan voorheen gevoed worden door inhouden vanuit de domeinen B en C. In de conceptexamenprogramma's is bovendien zichtbaar meer ruimte gemaakt voor kennis over en ervaringen met taal en cultuur. Ook bij Nederlands en de moderne vreemde talen zijn de examenprogramma's meer dan voorheen ingericht voor samenhangend taalonderwijs. Daarin worden taaldomeinen en cultuur niet los van elkaar onderwezen maar in samenhang, in functionele taken en rijke contexten (Herder et al., 2021; Fasoglio & Tammenga, 2021). Hieronder beschrijven en motiveren we de inhouden van de kerndomeinen (A, B, C) en de keuzedomeinen (D, E, F).

Domein A – Taal leren en gebruiken
Domein A omvat drie subdomeinen. Het eerste subdomein, Receptieve taalvaardigheid, richt zich op lezen, luisteren en kijken. Leerlingen leren een diversiteit aan geschreven, gesproken en multimediale teksten in verschillende genres te begrijpen. Daarvoor hebben zij inzicht nodig in de context waarin teksten bestaan en de communicatiedoelen die ermee worden nagestreefd. Zij benutten daarbij kennis van de wereld, taal en cultuur om een samenhangende en betekenisvolle mentale representatie van tekstinformatie op te bouwen (Kintsch & Van Dijk, 1978). Daarnaast vergelijken zij teksten met elkaar om relevante inhoud te selecteren in relatie tot het doel.

Mede door de huidige praktijk van het centraal examen ligt de nadruk sterk op leesvaardigheid. In de praktijk wordt het Fries echter meer gesproken en beluisterd. Om de taal goed te leren en te gebruiken, is het belangrijk dat leerlingen naast lezen ook auditieve en audiovisuele bronnen beluisteren en bekijken, Fries spreken in diverse contexten en Fries leren schrijven.

Domein A bevat voornamelijk beheersingsdoelen, omdat het van groot belang is dat leerlingen het onderwijs voldoende geletterd verlaten en een goede beheersing van het Fries daaraan bijdraagt. De eindterm over creatief taalgebruik is hierop een uitzondering: deze is gericht op ervaren. Leerlingen kunnen deze ervaringen benutten bij het schrijven en mondeling presenteren van teksten in diverse genres.

In de geactualiseerde examenprogramma's is de huidige, strikte scheiding tussen literaire en zakelijke teksten losgelaten. Daarom wordt in domein A steeds gesproken over zakelijke én literaire teksten en gebruiken leerlingen kennis over zakelijke en literaire teksten bij het lezen en beluisteren van teksten in allerlei genres. Bij het lezen, luisteren en kijken naar teksten kan het gaan om enkelvoudig (één tekst) of meervoudig tekstbegrip (meerdere teksten). Leerlingen krijgen daarbij te maken met een grote diversiteit aan geschreven, gesproken en multimediale teksten, in zakelijke en literaire genres. Ook passen ze de opgedane kennis over zakelijke en literaire teksten toe bij de productieve taalvaardigheid schrijven.

In subdomein A2 gaat het om de productieve vaardigheden spreken en schrijven. Leerlingen spreken en schrijven Fries in diverse situaties en stemmen daarbij af op doel, publiek en context. Ze maken daarbij gebruik van kennis over taal en teksten en benutten, indien nodig, digitale middelen om tot tekstproductie te komen of die te verbeteren. In de geactualiseerde programma's is de samenhang tussen receptieve (lezen, luisteren, kijken) en productieve (schrijven, spreken) taalvaardigheden beter zichtbaar gemaakt. Het is een logische keuze om de taalvaardigheden sterker te laten samenhangen. Door bijvoorbeeld lezen en schrijven in samenhang aan te bieden, versterken de vaardigheden elkaar (Graham, 2020). Immers: lezers en schrijvers putten uit dezelfde bron, bijvoorbeeld als het gaat om procedurele kennis over teksten (Shanahan, 2016).

Schrijfvaardigheid verdient speciale aandacht. De niveauverschillen op het gebied van schrijfvaardigheid zijn groot. Dat is omdat schrijven niet op alle scholen wordt onderwezen, maar vooral op scholen met een A-profiel (Inspectie van het Onderwijs, 2019). Scholen met een A-profiel bieden een volledig Fries taalaanbod dat voldoet aan de wettelijke kerndoelen. Bovendien vinden niet alle leerlingen schrijfvaardigheid in het Fries even belangrijk, omdat ze op school meestal in het Nederlands moeten schrijven. Verder circuleert onder leerlingen vaak 'anders' geschreven Fries dan de geschreven variant die ze op school moeten leren. "Wij hebben ons eigen Fries", zeggen ze bijvoorbeeld als ze communiceren via digitale middelen in het Fries (Coret et al., 2023). In de conceptexamenprogramma's is daarom expliciet ruimte gemaakt voor

schrijfvaardigheid; zowel voor schriftelijk taalgebruik afgestemd op doel, publiek en context als voor creatief taalgebruik.

De eindterm over creatief taalgebruik beperkt zich niet tot schrijfvaardigheid, maar creatief schrijven maakt daar deel van uit. Dit is van belang, omdat creatief schrijven positief is voor onder andere de waardering van literaire teksten en de schrijfsnelheid van leerlingen (Janssen et al., 2006; Ten Peze et al., 2021). In het curriculum is zo ook meer ruimte voor de expressieve functie van taal, in aansluiting op het domein taalexpressie in de kerndoelen Fries. Ten slotte experimenteren leerlingen in subdomein A2 met taal: ze verwoorden gedachten, ideeën en gevoelens. Ook verkennen ze hoe ze gesproken en geschreven taal op creatieve wijze kunnen inzetten en verbeelden om persoonlijke doelen te bereiken.

Subdomein A3 is gericht op interactie. Leerlingen leren gesprekken voeren in de Friese taal om informatie te verkrijgen en meningen uit te wisselen. Mondelinge taalvaardigheid is bij het leren van (vreemde) talen van belang, en vormt de basis voor interactie en ook voor schoolsucces (Scheltinga, 2022).

Centraal staan het voeren van gesprekken om informatie te verkrijgen en het uitwisselen van meningen in schoolse en maatschappelijke contexten met verschillende communicatieve doelen. Leerlingen die Fries volgen in de bovenbouw, geven zelf vaak aan dat Fries leren spreken in de eigen omgeving een belangrijke motivator is om het vak te kiezen. Leerlingen leren om de interactie constructief te laten verlopen en hun doelen te bereiken, door af te stemmen op de kennis en het perspectief van gesprekspartners en door eigen communicatie, verbaal en non-verbaal, op anderen af te stemmen.

In de eindterm over gesprekken voeren staan het afstemmen op gesprekspartners, naar elkaar luisteren en constructief reageren centraal. Ook leren de leerlingen gesprekconventies toe te passen. Door in verschillende contexten en met verschillende doelen persoonlijke en feitelijke informatie uit te wisselen, leren leerlingen hoe ze zich op passende wijze kunnen uiten. De eindterm rondom creatief taalgebruik draagt daar overigens ook aan bij: leerlingen leren zowel mondeling als schriftelijk hoe ze ideeën, gedachten, ervaringen en gevoelens kunnen verwoorden en daarmee kunnen experimenteren. Bovendien is interactie inzetbaar bij het aanleren van andere kennis en vaardigheden in alle domeinen. Gespreksvaardigheid speelt namelijk een belangrijke rol bij het overbrengen van en denken over nieuwe kennis en informatie. Het voeren van gesprekken kan niet los worden gezien van de cognitieve ontwikkeling van leerlingen (Mercer, 2008). Ook komen leerlingen via gesprekken tot gezamenlijk redeneren, door het stellen van (complexe) vragen

en het beargumenteerd delen van kennis, ideeën en meningen, en door het beargumenteren van alternatieve voorstellen (Berenst, 2012).

Domein B – Taalbewustzijn
In domein B verwerven leerlingen inzicht in hoe taal in elkaar zit en werkt. Zo ontwikkelen ze hun taalbewustzijn. Domein B bevat twee subdomeinen, waarbij het eerste gericht is op taal als fenomeen. Leerlingen doen in subdomein B1 kennis op over het systeem van de taal en over de positie van de Friese taal als tweede rijkstaal en minderheidstaal. Kennis over de taal en de positie van de taal draagt bij aan taalbewustzijn: leerlingen doen kennis op over verschillende aspecten van de positie van het Fries, juridisch, politiek en in de samenleving. Leerlingen leren over het systeem van de taal met het oog op het versterken van hun eigen communicatie in het Fries.

Het tweede subdomein, Taal en individu, is gericht op ervaringen opdoen met de Friese taal. Leerlingen leren en ervaren wat taalverandering inhoudt en hoe talen en taalvariëteiten gebruikt worden in verschillende contexten. Ze leren hoe de Friese taal verandert door allerlei invloeden en hoe dat zichtbaar wordt in gesproken en geschreven bronnen. De leerling leert zijn eigen taal en die van anderen beter te begrijpen en waarderen, en zich daartoe te verhouden. Zo begrijpt de leerling hoe taal bijdraagt aan de eigen plek in de wereld.

In feite is elk kind meertalig (Van Beuningen & Polišenská, 2023) en in Fryslân geldt dat elk kind opgroeit in een omgeving met twee officiële landstalen. De huidige examenprogramma's Friese taal en cultuur zijn nog te weinig vanuit deze inzichten vormgegeven en bieden geen expliciete plaats aan meertaligheid. In de conceptexamenprogramma's is met de inrichting van domein B meer ruimte voor kennis over taal en taalgebruik. Leerlingen doen inzichten op over de Friese taal als fenomeen en worden zich bewust van de positie van de Friese taal in de meertalige samenleving (zie toelichting onder *Meertaligheid*). Taalbewustzijn bevordert de communicatieve vaardigheden (domein A) van leerlingen. Leerlingen kunnen kennis van taal en reflectie op taal inzetten bij het communiceren binnen een taal, en over de verschillende talen die ze leren heen (Fasoglio & Tammenga, 2021). Taal is ook belangrijk als het gaat om het identificeren met de samenleving waarin iemand opgroeit en met hoe iemand zichzelf presenteert en gezien wordt in de buitenwereld (Duarte, 2022). Om die reden verkennen leerlingen de waarde van het eigen meertalige repertoire en dat van anderen binnen de meertalige situatie in Fryslân.

Deze expliciete aandacht voor meertaligheid in de examenprogramma's is belangrijk. In het bestuursakkoord tussen de overheid en de provincie Fryslân werd de ambitie vastgelegd dat in 2030 Fryslân 'een meertalige provincie [is]

waar het vak Fries in het curriculum, maar ook als omgangs- en instructietaal in het onderwijs vanzelfsprekend is' (Rijksoverheid, 2018, p.13). Meertaligheid is een belangrijke waarde in de Friese cultuur en gemeenschap en draagt bij aan collectieve ontwikkeling (DINGtiid, 2016). Het benutten van meertaligheid in het onderwijs biedt bovendien een kans om leerprestaties te optimaliseren (Duarte & Günther, 2018). Die kansen worden beperkt benut, omdat leraren vaak niet inzien dat de thuistalen van leerlingen juist voor het leren kunnen worden ingezet. Leraren voelen zich handelingsonbekwaam om thuistalen te benutten en ruimte te geven (Duarte, 2022). Meertaligheid biedt juist kansen voor de cognitieve ontwikkeling, en voor het verwerven van nieuwe talen en kennis van de wereld (Ağırdağ et al., 2021b). De eindtermen in domein B besteden expliciet aandacht aan taalverandering en -variatie, en aan de taalkeuzes die leerlingen maken in een meertalige omgeving. Leerlingen verkennen de waarde van eigen en andermans taalkeuzes in relatie tot het Fries.

Tot slot: in domein B2 is het ervaringsdoel 'oriëntatie op studie en beroep' opgenomen. Leerlingen doen ervaringen op met sectoren, beroepen en vervolgopleidingen waarin kennis en vaardigheden van het schoolvak Friese taal en cultuur relevant zijn. Ze reflecteren op die ervaringen en gebruiken ze bij de eigen loopbaanontwikkeling.

Domein C – Cultuurbewustzijn
Cultuurbewustzijn omvat bewuste aandacht voor gedrag, verwachtingen, perspectieven en waarden van (leden van) culturen en samenlevingen (Dasli, 2011). Taal en cultuur zijn met elkaar verbonden en juist aandacht voor cultuur kan motiverend werken in het onderwijs. Taal en cultuur maken samen deel uit van het taalonderwijs; leerlingen krijgen zo inzicht in de koppeling tussen talige uitingen en hun culturele context (Meesterschapsteam Moderne Vreemde Talen, 2022). Leerlingen doen ook ervaringen op met Friestalige (jeugd)literatuur; ze vergroten daarmee hun taalvaardigheid en ontwikkelen hun literaire competentie (Witte, 2008). Domein C beschrijft hoe leerlingen in aanraking komen met allerlei verschillende culturele en literaire uitingsvormen. Zo krijgt elke leerling de kans zich te verdiepen in de Friese cultuur en ervaringen op te doen met Friese cultuuruitingen en (jeugd)literatuur. Ook domein C bevat twee subdomeinen.

Het eerste subdomein, Fries erfgoed, biedt leerlingen inzichten in het Fries erfgoed. Leerlingen doen kennis op over de Friese geschiedenis en diverse verschijningsvormen van Fries materieel en immaterieel erfgoed. Daarnaast wordt er voor vwo-leerlingen in een aparte eindterm ingezoomd op de interpretatie en waarde van Friese literatuur in heden en verleden. Dit biedt een verdiepingsslag.

In subdomein C2 Cultuurbeleving staan ervaringen met cultuur en literatuur centraal. Leerlingen reflecteren op Friese cultuuruitingen door ze te bezoeken, eraan deel te nemen en erover te spreken en te schrijven. Ook lezen ze Friese (jeugd)literatuur met het oog op hun literaire ontwikkeling. Ze verplaatsen zich in de belevingswereld van (fictieve) personages, vergroten hun kennis van de wereld en verwoorden hun persoonlijke literaire voorkeuren.

Ruimte voor cultuur en literatuur in de examenprogramma's kan het waarderen van meertaligheid stimuleren (Ağırdağ, 2020). Leerlingen komen in aanraking met Friese literatuur en diverse cultuuruitingen uit heden en verleden. Ze leren uitdrukking te geven aan opgedane inzichten over zichzelf en anderen en maken kennis met verschillende perspectieven als ze lezen, luisteren en kijken.

Keuzedomeinen
Naast een breed aanbod in de domeinen A, B en C voor alle leerlingen, bieden de geactualiseerde examenprogramma's voor vmbo-gl/tl, havo en vwo keuzedomeinen. Voor vmbo-bb en -kb is de ontwerpruimte dermate beperkt dat het aanbieden en beheersen van de kern al voldoende uitdaging biedt. Was het vak voor vmbo-bb en -kb groter geweest, dan hadden ook daar de keuzedomeinen kunnen worden ingevoerd, maar voor nu is ingezet op een uitvoerbaar kerncurriculum voor deze leerwegen.

Leerlingen vinden de ontwikkeling van taal- en cultuurbewustzijn belangrijk. Uit een enquête onder zeventig bovenbouwleerlingen Fries (vmbo-gl/tl, havo en vwo) bleek onder andere dat zij zowel de taal (55 procent) als de cultuur (45 procent) terug willen zien in de examenprogramma's Friese taal en cultuur. Leerlingen in Fryslân leven immers midden in die Friese taal en cultuur; het maakt deel uit van hun dagelijks bestaan. Ze zijn geïnteresseerd in onderwerpen die gerelateerd zijn aan de Friese taal, cultuur en literatuur. Tijdens de gesprekken bleek dat leerlingen daarbij zelf allerlei voorbeelden weten te bedenken. Daarnaast noemde een deel (30 procent) ook uitdrukkelijk meer kennis van de Friese geschiedenis te willen opdoen. Uit gesprekken met enkelen van deze leerlingen bleek bovendien dat leerlingen ook graag mogelijkheden krijgen om hun schrijfvaardigheid te verbeteren. De Friese taal wordt in de praktijk vaak gesproken en weinig op schrift beoefend. Een deel van de leerlingen zou juist het geschreven Fries beter onder de knie willen krijgen, met het oog op bepaalde beroepscontexten. Bijvoorbeeld in de journalistiek en het onderwijs kan goed Fries schrijven een meerwaarde hebben. Keuzevrijheid binnen de examenprogramma's vindt ruim 65 procent van de leerlingen belangrijk: *"Dan kies je dingen die je zelf leuk, interessant, uitdagend vindt."*

Op basis van de gewenste verbreding en verdieping van de examenprogramma's en de ideeën van leerlingen, zijn er drie keuzedomeinen. Naast een keuzedomein rondom schrijfvaardigheid (domein D, Schrijfverdieping) is er een keuzedomein voor verdieping van kennis van de Friese taal (keuzedomein E Taalonderzoek) en kennis van de Friese cultuur (keuzedomein F Cultuuronderzoek).

Met het aanbieden van keuzedomeinen doen de examenprogramma's ook recht aan de diverse instroom van leerlingen bij het vak Friese taal en cultuur. Door het keuzeaanbod kan een thuistaalspreker bijvoorbeeld kiezen zijn bestaande schriftelijke vaardigheden in het Fries te verbeteren, terwijl een niet-thuistaalspreker zich in een Fries cultureel verschijnsel kan verdiepen. De manier waarop keuzedomeinen vorm krijgen binnen een onderwijsprogramma staat leraren vrij. Het is mogelijk om aparte modules te creëren met daaraan toegewezen lestijd, maar ook om de keuzedomeinen over de leerjaren te verspreiden. Keuzedomeinen mogen aansluiten op lesstof die binnen het kerncurriculum is bestudeerd. De verdieping en/of verbreding is dan vooral gelegen in het type taak en de mate van zelfstandigheid.

2.2.3 Doorlopende leerlijn onderbouw-bovenbouw vo

Doorlopende, goed op elkaar afgestemde leerlijnen in het onderwijs zijn van belang voor het wisselen en doorstromen tussen schoolsoorten en leerwegen. De examenprogramma's Fries bieden doorlopende leerlijnen vanuit drie perspectieven: aansluiting bij de kerndoelen, aansluiting tussen schoolsoorten en leerwegen, en aansluiting met het vervolgonderwijs.

De examenprogramma's sluiten waar nodig aan bij de definitieve kerndoelen Friese taal en cultuur voor onderbouw vo (Cedin, 2025). De provincie Fryslân was opdrachtgever voor de actualisatie van de kerndoelen die in de periode 2022–2025 zijn ontwikkeld en beproefd onder leiding van Cedin. Net als bij andere vakken in de bovenbouw vo is het ministerie van OCW opdrachtgever voor de actualisatie van de examenprogramma's Friese taal en cultuur. In nauwe samenwerking met het veld kwam afstemming tussen de beide actualisatieprocessen tot stand. Op die manier werd gewerkt aan een doorlopende leerlijn en een verbeterde aansluiting ter versterking van de positie van het vak.

In de eerste plaats is afstemming tussen beide actualisatietrajecten geborgd door deels dezelfde leraren te betrekken in beide actualisatieprocessen. Ook was de regievoerder van het kerndoelenproces als lid van de advieskring betrokken bij de actualisatie van de examenprogramma's.

Bij de ontwikkeling van de kerndoelen Friese taal en cultuur speelde SLO een belangrijke rol als ondersteunend instituut, om de samenhang met andere actualisatietrajecten van kerndoelen te borgen. In de beide raamwerken is te zien dat de ordening van de inhouden duidelijke overeenkomsten kent (bijlage 1).

In de tweede plaats lieten beide actualisaties zich mede leiden door Taalplan 2030 (Provinsje Fryslân, 2018), een samenwerking tussen de provincie Fryslân en vele partners. Hierin staat de ambitie om te komen tot een consistente doorlopende leerlijn Fries vanaf voorschoolse opvang tot universiteit ('Fan pjut oant promovendus'). Zo'n doorlopende leerlijn moet het niveau van taalbeheersing van het Fries verhogen en de toegankelijkheid tot het onderwijs in Friese taal en cultuur verbeteren.

Ten slotte is gekozen voor eenzelfde indeling in domeinen en subdomeinen voor alle schoolsoorten en leerwegen. De examenprogramma's hangen met elkaar samen en bouwen op elkaar voort en dragen zo bij aan doorstroom tussen schoolsoorten en leerwegen.

2.2.4 Doorstroom naar vervolgonderwijs

Naast een sterke doorgaande leerlijn po-vo, is het belangrijk dat leerlingen voldoende voorbereid zijn op hun verdere schoolloopbaan. Voor wat betreft het vak Friese taal en cultuur geldt dat met name voor vmbo-leerlingen, die doorstromen naar opleidingen in het mbo waarbij het Fries een belangrijke rol speelt in de toekomstige beroepscontext. Het gaat dan bijvoorbeeld om beroepen in de sectoren techniek, groen, handel en transport, en de zorg (Herder et al., 2021).

2.2.5 Aandacht voor doeldomeinen

Het funderend onderwijs heeft een belangrijke functie in het toerusten van leerlingen voor de huidige en toekomstige samenleving. Het beoogt alle leerlingen, ongeacht hun potentie, interesse, ambitie of achtergrond, gelijke kansen te bieden om ervaringen op te doen, kennis, vaardigheden en houdingen te ontwikkelen, en doelen te bereiken. Dit komt tot uitdrukking in drie doeldomeinen waarop het funderend onderwijs is gericht, dus ook in de bovenbouw van het vo: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming (Ağirdağ et al., 2021).

- Kwalificatie: leerlingen realiseren hun potentieel en kwalificeren zich voor vervolgstudie en beroep.
- Socialisatie: leerlingen zijn bekend met culturen en verbinden zich daarmee.

- Persoonsvorming: leerlingen doen ervaringen op die aanzetten tot nadenken over henzelf als persoon in de wereld.

Deze drie doeldomeinen worden in het onderwijs in onderlinge samenhang gerealiseerd. Het gaat hier om drie werkdefinities van doeldomeinen en nadrukkelijk niet om onderwijskundige definities.

Kwalificatie
In domein A ligt het accent op het leren en gebruiken van de Friese taal, wat bijdraagt aan het doeldomein *kwalificatie*. Leerlingen worden voorbereid op een maatschappij waarin het goed kunnen lezen en begrijpen van allerlei (digitale) bronnen van groot belang is voor het succesvol volgen van onderwijs en voor het functioneren in de maatschappij. Ook inzichten in taal (domein B) en kennis over cultuur en literatuur (domein C) dragen daaraan bij. Het vak Friese taal en cultuur draagt zo mede bij aan het verwerven en ontwikkelen van een basis voor vervolgonderwijs en beroep (Ağırdağ et al., 2020).

Socialisatie
Bij *socialisatie* gaat het om een oriëntatie op verschillende culturen, praktijken en tradities in de samenleving en het vermogen zich daartoe te verhouden (Ağırdağ et al., 2020). Leerlingen leren door de taal actief te gebruiken talig deel uit te maken van de Nederlandse maatschappij en specifieker die van de Friese maatschappij waarin ze leren en opgroeien. Door zich meer bewust te worden van de talige diversiteit in hun omgeving, meer kennis op te doen over talen en taalvariëteiten en te ontdekken welke rol en positie de Friese taal daarin inneemt, dragen kennis en vaardigheden uit domein B tevens bij aan de socialisatie van leerlingen. Domein C draagt bij door het cultuurbewustzijn te vergroten. Dit gebeurt bijvoorbeeld door (verdiept) kennis te maken met Fries erfgoed, waaronder Friese literatuur, en door het opdoen van ervaringen met diverse culturele uitingen. Door zich te verplaatsen in perspectieven van personages en gebeurtenissen uit heden en verleden, oefent de leerling het eigen empathisch vermogen.

Persoonsvorming
Een versterkte beheersing van de Friese taal en een groeiend begrip van en inzicht in de Friese cultuur, dragen bij aan de vorming van de eigen talige en culturele identiteit. Waar leerlingen in het kader van socialisatie wordt bijgebracht wat van waarde is in de traditie en cultuur waarin ze leven, wordt van de leerling die groeit naar zelfstandigheid (persoonsvorming) verwacht dat hij zelf kan oordelen en daar woorden aan kan geven. Persoonsvorming gaat immers om het ontwikkelen van een eigen positie, en van het kritische vermogen als persoon verantwoordelijk in de wereld te staan (Ağırdağ et al.,

2020). Vanuit domein A leren leerlingen zich talig te uiten door informatie, feiten en meningen onder woorden te brengen. Ook creatief taalgebruik speelt daarbij een belangrijke rol. Door in domein B aandacht te schenken aan kennis over taal en de meertalige omgeving waarin leerlingen opgroeien, stimuleert het vak het ontwikkelen van een eigen talige identiteit. In domein C gaat het vanuit het perspectief van persoonsvorming om de eigen cultuurervaringen en het leren kennen van zichzelf, de ander en de wereld door cultuur en literatuur.

2.2.6 Samenhang tussen vakken

Tijdens het actualisatietraject was er afstemming tussen Nederlands, moderne vreemde talen (mvt) en Fries, om de samenhang tussen deze verwante vakken te optimaliseren. Zo is er gestreefd naar afstemming over onder andere de domeinindeling, overlappende inhouden en de plaatsing van inhouden binnen de raamwerken van Nederlands, mvt en Fries. In een gezamenlijke begrippenlijst zijn alle begrippen uitgewerkt die van belang zijn voor karakteristiek, raamwerk en eindtermen.

Het schoolvak Fries biedt ook aanknopingspunten voor samenhang met andere, niet-taalvakken. Met name op de leerwegen vmbo-bb en -kb kunnen leerlingen ook binnen authentieke contexten bij andere vakken hun Friese taalvaardigheid verbeteren door bijvoorbeeld gesprekken te voeren die gerelateerd zijn aan beroepscontexten.

2.3 Toelichting op de eindtermen

Wat zijn eindtermen?
Een eindterm is een wettelijk doel, waarin staat beschreven welke ervaringen leerlingen opdoen en welke kennis en vaardigheden ze aan het einde van het voortgezet onderwijs minimaal bereikt moeten hebben.

Bij de eindtermen worden verschillende typen doelen uitgewerkt:

- *beheersingsdoelen* – deze beschrijven de te realiseren leeropbrengsten: minimale streefwaarden met betrekking tot kennis en vaardigheden.
- *ervaringsdoelen* – deze beschrijven welke inspanning van een leerling wordt verwacht met het oog op ervaringen of expressieve reacties.

Hoe zijn eindtermen opgebouwd?
De eindtermen zijn concreter dan in de huidige examenprogramma's. De eindtermen kennen een vaste opbouw:

- *doelzin* – deze omvat het hele doel en begint altijd met 'De leerling'. De doelzin beschrijft de leerinhoud, denkactiviteiten en/of het waarneembaar gedrag;
- *uitwerking* – hierin worden de leerinhouden en/of de context verder uitgewerkt. Ook de omstandigheden waarin en de middelen waarmee het leren plaatsvindt, kunnen hier een plek krijgen. De uitwerking start altijd met 'Het gaat hierbij om'.

Doelzin en uitwerking vormen samen een logisch, consistent en afgebakend geheel. Naast de doelzin en de uitwerkingen zijn illustraties uitgewerkt bij de meeste eindtermen. Deze starten met 'Te denken valt aan'. Omdat alleen de doelzin en de uitwerking een wettelijke status krijgen, moeten de formuleringen daarvan ook zonder de 'Te denken valt aan' te begrijpen zijn. De illustraties zijn voorbeeldmatig van aard en geven inzicht in de lesactiviteiten of probleemstellingen waaraan gedacht kan worden.

2.3.1 Differentiatie tussen de schoolsoorten/leerwegen

Voor alle leerlingen geldt dat ze een zelfde basis meekrijgen van het vak waarmee ze hun taalvaardigheid, taalbewustzijn en cultuurbewustzijn versterken. Differentiatie tussen schoolsoorten en leerwegen is echter nodig en moet realistisch en betekenisvol zijn voor de leerlingen en passen bij de bedoeling van het vak. In de conceptexamenprogramma's is rekening gehouden met de mogelijkheid om door te kunnen stromen naar een andere leerweg of schoolsoort. Ook is er ingespeeld op de specifieke eisen die bijvoorbeeld door vervolgopleidingen worden gesteld. De doelzinnen zijn zo veel mogelijk gelijk gehouden, maar differentiatie wordt goed zichtbaar in de uitwerking ('Het gaat hierbij om') en de gekozen handelingswerkwoorden. Ook in de illustraties ('Te denken valt aan') worden verschillen tussen de schoolsoorten en leerwegen mogelijk.

Om te differentiëren met betrekking tot inhoud en verwerking, gebruikten we verschillende dimensies van complexiteit (Werkgroep Taal, 2018). Deze dimensies van complexiteit hebben te maken met de:

- mate van concreetheid: van concreet naar algemeen/abstract;
- mate van ervaring: van bekend naar onbekend;
- mate van beheersing: van ervaring naar beheersing;
- mate van formaliteit: van informeel naar formeel handelen;
- hoeveelheid: van minder naar meer inhouden;
- mate waarin de leerinhoud betrekking heeft op verschillende elementen die met elkaar samenhangen: van enkelvoudig naar meervoudig.

Onderscheid in niveaus van verwerking kunnen te maken hebben met:

- mate waarin één of meerdere aspecten in de uitvoering al dan niet tegelijkertijd betrokken moeten worden: van enkelvoudig naar meervoudig;
- mate van reflectie: van uitvoeren naar oriënteren en reflecteren op uitvoering, resultaat en vervolg;
- mate van transfer: van uitvoeren in eenzelfde context naar toepassen in, al dan niet bekende, andere contexten.

De dimensies van complexiteit worden zichtbaar in de conceptexamenprogramma's Friese taal en cultuur. Zo is de *mate van beheersing* bij verschillende eindtermen terug te zien als onderscheidend kenmerk tussen de schoolsoorten en leerwegen. Op het vmbo-gl/tl, havo en vwo moeten leerlingen bijvoorbeeld inzicht tonen in kenmerken van de Friese taal, in de positie van de Friese taal in de meertalige samenleving, en in taalvariatie en taalverandering in de Friese taal. Voor vmbo-bb en -kb zijn deze inhouden op eindtermniveau geformuleerd als ervaringsdoelen. Leerlingen verkennen inhouden en doen daar ervaringen mee op. Het gaat daarbij om de inspanning die de leerling levert en niet om een zeker kennisniveau dat getoetst wordt.

Ook op de *hoeveelheid leerinhouden* is gedifferentieerd. Er zijn scherpe keuzes gemaakt in inhouden voor met name vmbo-bb en -kb, ook met het oog op de beperkte ontwerpruimte voor deze leerwegen. Zo bevatten de leerwegen vmbo-bb en -kb dertien eindtermen, vmbo-gl/tl veertien en havo en vwo vijftien. Daarnaast bevatten alleen vmbo-gl/tl, havo en vwo aanvullend keuzedomeinen, waarvan er één deel uitmaakt van het schoolexamen. Leerlingen op het vwo besteden ook een groter deel van de gegeven onderwijstijd aan het keuzedomein, met het oog op het ontwikkelen van pre-academische vaardigheden. Daarmee wordt ook verondersteld dat zij zich het kerncurriculum in minder tijd eigen kunnen maken.

Differentiatie is niet altijd direct zichtbaar. Met name in domein A zijn de doelzinnen vaak gelijk. Bij de taalvaardigheden is de toename van complexiteit gelegen in een samenspel van factoren: de moeilijkheid van de teksten, en het al dan niet gebruiken van een of meer teksten in relatie tot het communicatieve doel, de gevraagde taken en de aangeboden contexten.

2.3.2 Aandacht voor beheersing en ervaringen

In de examenprogramma's is bij elke eindterm aangegeven of er sprake is van een ervarings-, beheersings- of hybride doel (zie inleiding hoofdstuk 2.3 voor toelichting type doelen). De ruimte voor het opdoen van ervaringen is een

belangrijke vernieuwing in de examenprogramma's Fries en biedt ruimte aan het ontwikkelen en versterken van taal- en cultuurbewustzijn. De verdeling van de verschillende typen doelen over de schoolsoorten en leerwegen is als volgt.

Schoolsoort	Beheersingsdoelen	Ervaringsdoelen	Hybride doelen
Vmbo-bb	6	6	1
Vmbo-kb	6	6	1
Vmbo-gl/tl	9	5	3*
Havo	9	5	3*
Vwo	10	5	3*

* Waarvan een van de hybride doelen wordt gekozen (een keuzedomein).

Voor alle leerlingen geldt dat binnen de examenprogramma's ruimte ontstaat voor een goede balans tussen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Binnen de leerwegen vmbo-bb en -kb ligt een groter accent op ruimte voor ervaringen opdoen met de Friese taal en cultuur, passend bij bijvoorbeeld het beroepsgerichte profiel. Deze leerlingen leggen alleen schoolexamen af, waarbij de mogelijkheid bestaat om in de onderwijspraktijk keuzes te maken die passen bij het gekozen profiel.

Leerlingen op het vmbo-gl/tl, havo en vwo moeten bij meer doelen een zeker niveau aantonen met betrekking tot hun kennis en vaardigheden. Dat uit zich voor een deel ook in het centraal examen. Daarnaast werken deze leerlingen aan een hybride doel waarin ze verdiepend onderzoek doen of hun schrijfvaardigheid verbeteren (een keuzedomein).

2.3.3 Aandacht voor kennis en vaardigheden

Het beheersen van zowel kennis als vaardigheden heeft een duidelijke plaats in de examenprogramma's. Als het gaat om kennis onderscheiden we kennis van feiten, concepten en procedures, en metacognitie. Kennis van feiten, concepten en procedures komt ruim aan bod in de examenprogramma's. Vakspecifieke kennis komt bijvoorbeeld aan bod in domein B1, als het gaat om kennis over taal en over de positie van de taal. Ook in C1 is er aandacht voor vakspecifieke kennis: bijvoorbeeld over materieel en immaterieel Fries erfgoed en over Friese literatuur in heden en verleden (alleen vwo). Procedurele kennis speelt een belangrijke rol bij het leren en ontwikkelen van de taalvaardigheden in domein A, bijvoorbeeld bij het schrijven en gesprekken voeren.

In verschillende eindtermen wordt een beroep gedaan op metacognitieve vaardigheden. Bijvoorbeeld bij het reflecteren op eigen en andermans meertalige repertoire en het reflecteren op de waarde van Fries erfgoed. In de

keuzedomeinen voor vmbo-gt/tl, havo en vwo komen kennis en vaardigheden vanuit de verschillende domeinen bij elkaar: leerlingen tonen dan aan dat ze de opgedane kennis en vaardigheden kunnen toepassen en zowel op onderzoeksproces als eigen ontwikkeling kunnen reflecteren.

In de examenprogramma's is er altijd sprake van integratie van kennis en vaardigheden. Over de domeinen heen en tussen eindtermen is op samenhangende wijze aandacht voor kennis en vaardigheden zichtbaar gemaakt. In de eindtermen zelf is altijd sprake van integratie van vaardigheden. In de handreiking 'Vaardigheden in het landelijke curriculum' (Sol en Visser, 2023) worden vaardigheden als volgt gecategoriseerd:

- leervoorwaardelijke vaardigheden;
- basisvaardigheden;
- vakspecifieke vaardigheden;
- denkvaardigheden;
- samengestelde vaardigheden.

Het schoolvak Friese taal en cultuur biedt leerlingen de kans hun *leervoorwaardelijke vaardigheden* te ontwikkelen. Ze leren onder andere sociaal te handelen door hun communicatie passend af te stemmen op doel, publiek en context. Door hun vaardigheid in lezen, schrijven en het voeren van gesprekken te versterken, vergroten leerlingen hun vaardigheid om te leren en zo kennis van de wereld op te doen. De aandacht voor interactie helpt leerlingen om beter samen te werken, informatie te verkrijgen en meningen uit te wisselen.

Hoewel Fries gezien kan worden als een *basisvaardigheid* voor leerlingen in Fryslân, gaat dat niet vanzelf op voor de bovenbouw van het vo. Daar is het Fries doorgaans niet de taal die gebruikt wordt om ook bij andere vakken te werken aan geletterdheid. De basisvaardigheid taal wordt daarom expliciet gekoppeld aan het vak Nederlands en hier verder buiten beschouwing gelaten.

In de examenprogramma's Fries zijn in alle domeinen *vakspecifieke vaardigheden* opgenomen. In domein A zijn dat de receptieve en productieve taalvaardigheden. In domein B maken leerlingen kennis met de Friese taal als fenomeen door bijvoorbeeld te beschrijven hoe de Friese taal verandert en welke verschillen er zijn tussen verschillende taalvariëteiten van het Fries. In domein C ligt de nadruk op Fries erfgoed en Friese literatuur. Leerlingen doen ervaringen op en leren meer over Fries erfgoed en Friese literatuur (domein C), waarbij die kennis wordt ingezet om de Friese taal te leren en te gebruiken.

Wat *denkvaardigheden* betreft leren leerlingen teksten en bronnen te bestuderen en deze kennis toe te passen als ze die moeten begrijpen. Ook leren

leerlingen relevante inhoud te selecteren en te gebruiken in relatie tot het doel. Ze voeren gesprekken waarin ze afstemmen op anderen en passend reageren. Kritisch luisteren om informatie te verkrijgen of meningen uit te wisselen speelt een belangrijke rol tijdens het voeren van gesprekken.

Op het gebied van *samengestelde vaardigheden* leren leerlingen onderzoeken hoe en op basis waarvan ze informatiebronnen kunnen beoordelen, selecteren en interpreteren. Ze ontwikkelen een onderzoekende houding als ze taal en teksten verkennen en de werking ervan in de sociaal-culturele of historische context. Met name in de keuzedomeinen liggen veel mogelijkheden besloten om de samengestelde vaardigheden te ontwikkelen.

2.3.4 Aandacht voor digitale geletterdheid

Ook digitale geletterdheid (De Vries & Van Rooyen, 2021) speelt een belangrijke rol in de maatschappij. Bij alle vakken maken leerlingen gebruik van digitale middelen bij het leren en werken. In verschillende eindtermen in domein A is opgenomen dat leerlingen leren omgaan met digitale bronnen en deze moeten gebruiken voor de verschillende taalvaardigheden. Leerlingen worden zich bewust van de mogelijkheden en beperkingen van 'nieuwe' media en artificiële intelligentie (AI). Het is van belang dat leerlingen verschillende vormen van geletterdheid ontwikkelen, zoals digitale en meervoudige geletterdheid, om de uitdagingen van de 21e-eeuwse aandachtseconomie het hoofd te bieden, (Stichting Lezen, 2023). Deze vaardigheden bouwen op elkaar voort en zijn met elkaar in interactie.

Bij de moderne vreemde talen en Nederlands is een aparte eindterm opgenomen rondom digitale geletterdheid. Deze kennis wordt bij Fries en andere vakken toegepast. Aspecten van digitale geletterdheid zijn verweven in verschillende eindtermen van domein A.

2.3.5 Aandacht voor burgerschap

De commissie heeft in de karakteristiek aangegeven hoe het vak Friese taal en cultuur bijdraagt aan burgerschap. Het vak draagt bij en leidt op tot *'(…) burgers die met hun kennis, vaardigheden en houdingen ten opzichte van de Friese taal en cultuur kunnen bijdragen aan de meertalige mienskip, die zich mede door globalisering en digitalisering snel en dynamisch ontwikkelt'.*

Het vak Friese taal en cultuur biedt een goede context om burgerschap (Visser & Gelinck, 2021) geïntegreerd een plek te geven in het curriculum (Ağırdağ et al., 2020). Het vak levert hieraan een bijdrage door veel aandacht te schenken aan de communicatieve vaardigheden die leerlingen nodig hebben voor participatie binnen het onderwijs en de maatschappij. Daarnaast stelt het kennis

over talige en culturele diversiteit in de maatschappij aan de orde. Dit zien we op verschillende manieren terug in de eindtermen.

In domein A is aandacht voor het verwoorden van gedachten, gevoelens en een onderbouwde mening. Tijdens het voeren van gesprekken komt het belang van regels en samenwerking aan bod, leren leerlingen hoe ze op kunnen komen voor hun eigen rechten en belangen, en leren ze standpunten te onderbouwen. Ze leren af te stemmen op de ander en die te respecteren. Daarnaast is er oog voor het bevorderen en bewaken van deelname van alle gesprekspartners in dergelijke gesprekken. Door (kritisch) te lezen en bij het schrijven en spreken af te stemmen op doel, publiek en context, leren leerlingen goed te communiceren en rekening te houden met (de perspectieven van) anderen.

Eerder beschreven we al de rol van het Fries in een meertalige samenleving. Door in domein B aandacht te schenken aan verschillende talen en taalvariëteiten in de samenleving, leren leerlingen hun taal af te stemmen op anderen. Bovendien leren ze nadenken over hun eigen meertalige identiteit, en over de vraag hoe ze zich verhouden tot verschillende individuen en groepen in de samenleving.

In domein C is er aandacht voor burgerschap door literaire werken en jeugdboeken te lezen, cultuurervaringen op te doen en meer kennis op te doen over het materiële en immateriële Friese erfgoed. Rijke (literaire) teksten en culturele ervaringen bieden veel mogelijkheden om contexten rondom diversiteit in de maatschappij en burgerschapsthema's bespreekbaar te maken. Ten slotte is het vak Fries gericht op een bijdrage aan de meertalige 'mienskip', een burgerschapsthema bij uitstek. Mienskip verbindt mensen, maar kan ook uitsluiten of een gevoel van uitsluiting geven. Bij het vak Fries leren leerlingen dat ze deel uitmaken van die 'mienskip' die altijd in beweging is, afhankelijk van tijd, context of perspectief.

2.3.6 Aandacht voor diversiteit en inclusiviteit

In de karakteristiek van Fries staat: *'Een versterkte beheersing van de Friese taal en groeiend begrip van en inzicht in de Friese cultuur dragen bij aan identiteits- en burgerschapsvorming en vergroten doorstroommogelijkheden in het vervolgonderwijs en kansen om te ontwikkelen in de Friese maatschappij.'*

Het is belangrijk alle leerlingen daarbij zo goed mogelijk te betrekken. Dat doen we door ruimte te maken voor meer perspectieven, zodat alle leerlingen hun bijdrage kunnen leveren in de samenleving.

Om die reden is er in alle drie domeinen aandacht voor het bestaan van verschillende perspectieven en talige en culturele diversiteit. In domein A is de rode draad bij de productieve taalvaardigheden dat leerlingen leren afstemmen op doel, publiek en context: altijd communiceren met oog voor de ander. Daarnaast leren leerlingen een kritische houding te ontwikkelen bij het lezen van, en luisteren en kijken naar teksten. Dit doen ze door vanuit verschillende perspectieven een onderwerp te benaderen en het perspectief van de schrijver of spreker in teksten te herkennen. Ook is er expliciet aandacht voor het ontdekken van de manier waarop je met taal uiting geeft aan je eigen identiteit. Leerlingen maken bovendien kennis met een rijk en gevarieerd cultureel en literair aanbod. Ze vergroten hiermee kennis en vaardigheden die er maatschappelijk toe doen en waarin zij zichzelf kunnen herkennen, of waarmee zij juist kennis opdoen over de wereld buiten henzelf.

2.3.7 Aandacht voor loopbaanontwikkeling

In een examenprogramma staat wat de leerling moet kennen en kunnen. Dat betekent dat we in het examenprogramma niet spreken van loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB), maar van datgene wat de leerling doet: werken aan de eigen loopbaanontwikkeling. Dit wordt door de school georganiseerd en vormgegeven.

Leerlingen doen binnen en buiten school ervaringen op, leren in contact met anderen (jong en oud) betekenis te geven aan deze ervaringen en leren weer verder. Zo krijgen ze zicht op hun kwaliteiten en mogelijkheden; ze ontdekken een nieuwe, andere wereld en leren keuzes te maken. Voor loopbaanontwikkeling in het voorgezet onderwijs zijn drie zaken belangrijk:

- Weten wie je bent, wat je mogelijkheden zijn en wat je interesseert.
- Oriëntatie op de volgende stap: profiel, vervolgstudie, beroepen, sectoren en de vraagstukken die daar spelen.
- Gefundeerde keuzes maken op basis van relaties tussen je motieven, interesses, kwaliteiten en mogelijkheden.

Loopbaanontwikkeling wordt in elk examenprogramma uitgewerkt in een eigenstandige eindterm en zo veel mogelijk verbonden met vakinhouden. De concepteindterm is een ervaringsdoel: leerlingen doen ervaringen op en reflecteren daarop in het kader van hun toekomstige loopbaan. De concepteindterm is niet opgenomen in een apart (leeg) domein, zoals in veel huidige examenprogramma's het geval is, maar in subdomein B2 (Taal en individu). Via de eindterm verkennen leerlingen bijvoorbeeld wat de rol is van kennis en vaardigheden uit het schoolvak Fries in de samenleving en in specifieke beroepsgroepen.

2.4 Toelichting op SE-CE-verdeling en wijzen van afsluiting

2.4.1 Wat is een SE-CE-verdeling?

Voor vakken met een schoolexamen (SE) en centraal examen (CE) heeft de vakvernieuwingscommissie een voorstel gedaan voor verdeling van inhouden over het school- en centraal examen. Elk bepalen ze 50 procent van het eindcijfer voor het vak. De werkopdracht van OCW aan SLO om de examenprogramma's in de bovenbouw van het vo te actualiseren, heeft als uitgangspunt de eigenstandige, gelijkwaardige en complementaire positie van SE en CE in de diplomabeslissing, op basis waarvan de inhoudsverdeling zo veel mogelijk:

- evenwichtig is qua omvang over het SE en het CE, overeenkomstig de weging;
- uniek toewijst aan ofwel het SE ofwel het CE;
- op niveau van domeinen en subdomeinen plaatsvindt.

2.4.2 Uitgangspunten vanuit bedoeling, inhouden en omvang

De nieuwe examenprogramma's voor de taalvakken zijn ontwikkeld vanuit de visie dat talenonderwijs – in de eerste of vreemde taal – bijdraagt aan de ontwikkeling van leerlingen tot taalvaardige, taalbewuste en cultuurbewuste burgers die kunnen deelnemen aan een geletterde, meertalige en pluriforme samenleving. Deze visie is uitgewerkt in de karakteristieken van alle taalvakken. De in de karakteristieken verwoorde visie op talenonderwijs leidt voor alle talen die als examenvak worden onderwezen tot de volgende uitgangspunten:

- De eindtermen die de taalvaardigheden betreffen, zijn beschreven vanuit een communicatief perspectief: taalgebruik wordt gezien als middel om doelen te bereiken en voor kennisopbouw en begrip, en om samen te werken en deel te nemen aan de samenleving. Het overbrengen van de inhoud wordt daarbij afgestemd op doel, publiek en context.
- Kennis over taal draagt bij aan de taalvaardigheid van de leerling en aan bewuste, doelgerichte communicatie. Om die reden krijgen vakspecifieke kennisinhouden over taal een plek in een eigen domein.
- Kennis over de Friese cultuur en literatuur wordt zichtbaar gepositioneerd. Zo draagt kennis over literatuur en cultuur bij aan de ontwikkeling van cultuurbewustzijn, en worden leerlingen zich bewust van verschillende culturele perspectieven in de samenleving.
- Taalvaardigheden en kennis over taal en literatuur worden in samenhang gezien als noodzakelijke aspecten om volwaardig, bewust en passend te kunnen deelnemen in de samenleving.
- Informatievaardigheden en digitale geletterdheid krijgen een expliciete plek: er is aandacht voor het kritisch omgaan met

informatie en voor de inzet van digitale technologie om te communiceren en om te leren.

Onderzoek onderstreept het belang van *curriculum alignment* (Squires, 2012): de afstemming en samenhang tussen visie, doelen, inhouden en toetsing in het curriculum. Bovenstaande uitgangspunten moeten daarom zowel zichtbaar zijn in de doelen en inhouden van de examenprogramma's, als in de toetsing en (centrale) examinering van die doelen.

Deze uitgangspunten leiden tot vier criteria voor passende (centrale) examinering:

1. De taalvaardigheid van de leerlingen wordt gemeten aan de hand van communicatieve, realistische taken.
2. De verschillende taalvaardigheden worden, waar mogelijk en relevant, in samenhang getoetst.
3. Inhouden van de drie domeinen A (Taal leren en gebruiken), B (Taalbewustzijn) en C (Cultuurbewustzijn) worden in samenhang getoetst.
4. De opbrengsten van taal(leer)ervaringen van de leerlingen worden in passende toetsvormen zichtbaar gemaakt.

Centrale examinering van de nieuwe examenprogramma's stelt toetsontwikkelaars voor nieuwe uitdagingen en vraagt om nauwe afstemming tussen curriculumontwikkelaars, toetsontwikkelaars en beleidsmakers. Vanuit Fries, moderne vreemde talen en Nederlands hebben we als gemeenschappelijke ambitie: te komen tot examinering die voldoet aan de kwaliteitscriteria voor toetsing/examinering, en die tegelijk recht doet aan het vernieuwende karakter van de geactualiseerde examenprogramma's.

2.4.3 SE-CE-verdeling voor vmbo-gl/tl, havo en vwo

Uitgangspunt voor de verdeling van inhouden tussen CE en SE is de eigenstandige, gelijkwaardige en complementaire positie van SE en CE in de diplomabeslissing. De inhoudsverdeling:

- is evenwichtig qua omvang over SE en CE, overeenkomstig de weging;
- wijst uniek toe aan ofwel SE ofwel CE;
- vindt plaats op niveau van domeinen en subdomeinen.

In de examenprogramma's Fries is op het niveau van subdomeinen toegewezen aan ofwel SE of aan een combinatie SE/CE. De dubbele toewijzing van enkele subdomeinen lichten we nader toe onder de tabel.

Raamwerk met SE-CE-verdeling vmbo-gl/tl, havo en vwo:

Domeinindeling	Titel (sub)domein	Toewijzing	
		SE	CE
Domein A	**Taal leren en gebruiken**		
Subdomein A1	Receptieve taalvaardigheid	x*	x
Subdomein A2	Productieve taalvaardigheid	x	
Subdomein A3	Interactie	x	
Domein B	**Taalbewustzijn**		
Subdomein B1	Taal als fenomeen	x	x
Subdomein B2	Taal en individu	x	
Domein C	**Cultuurbewustzijn**		
Subdomein C1	Fries erfgoed	x	x
Subdomein C2	Cultuurbeleving	x	

* Als het gaat om subdomein A1 Receptieve taalvaardigheid heeft het schoolexamen betrekking op auditieve en audiovisuele teksten en het centraal examen op schriftelijke teksten.

Voor subdomein A1 geldt dat leerlingen in het centraal examen getoetst worden op leesvaardigheid. Bij het beproeven van de nieuwe examenprogramma's is onderzocht of op het centraal examen lees-, luister- en kijkvaardigheid in combinatie kan worden getoetst. Bij de invoering van de nieuwe examenprogramma's zal echter gestart worden met het toetsen van leesvaardigheid. Kijk- en luistervaardigheid toetsen op het centraal examen vraagt namelijk om verregaande stappen op het gebied van digitalisering, en daarvoor is een langere onderzoeks- en voorbereidingstijd voor het CvTE nodig. Ook het vinden van geschikte bronnen voor centrale examinering is bij het vak Fries uitdagender; dat geldt ook in toenemende mate voor geschikte kijk- en luisterbronnen. In lijn met de uitgangspunten en bedoeling van het vak Fries blijft een gecombineerde vorm van toetsing van de receptieve taalvaardigheden een belangrijke wens voor de toekomst.

De dubbele toewijzing van A1 aan SE en CE is om bovenstaande reden noodzakelijk. In het SE zullen dus kijk- en luistervaardigheid getoetst worden, in het CE leesvaardigheid.

Voor een dubbele toewijzing van B1 en C1 is gekozen om inhouden over de Friese taal, cultuur en literatuur te kunnen bevragen in het CE. Het gaat daarbij niet om expliciete kennis die leerlingen moeten beheersen, maar om onderwerpen aan de orde te stellen die te maken hebben met de Friese taal als fenomeen (B1) en Fries erfgoed (C1) en Friese literatuur (alleen vwo). Daarbij kan het zowel om zakelijke als literaire teksten gaan, zoals ook beschreven in de

uitwerking van de eindtermen van A1. In het SE zijn leraren wel vrij om expliciete kennis te toetsen over B1 en C1, zoals kennis over kenmerken van de Friese taal of de inhoud van Friese literaire werken. De toetstaken op het SE dienen in lijn te zijn met de visie die de basis vormt van de examenprogramma's, zoals beschreven in de karakteristiek. De eindtermen hoeven niet los van elkaar getoetst te worden, maar lenen er zich juist voor om in combinatie te worden getoetst. Eindtermen die zowel aan school- als centraal examen zijn toegekend worden dus op eigen wijze getoetst, op een manier die recht doet aan de unieke positie van CE en SE.

Voor alle domeinen geldt dat specifiek in het schoolexamen de opbrengsten worden vastgelegd van de ervaringen die leerlingen hebben opgedaan, zoals beschreven in de hybride en ervaringseindtermen. Deze kunnen ook in combinatie met beheersingsdoelen worden getoetst en in het programma van toetsing en afsluiting (PTA) worden opgenomen.

De dubbele toewijzing van subdomeinen en de beperkte mogelijkheden om vaardigheden op het CE gecombineerd te toetsen, lijken een grotere nadruk te leggen op het toetsen van kennis en vaardigheden op het SE. We benadrukken echter dat SE en CE andere accenten kennen, een ander doel hebben en ook andere mogelijkheden scheppen om leerlingen te laten tonen wat ze geleerd hebben bij Fries. Op die manier is een evenwichtige verdeling mogelijk (50-50 procent) van toetsing via ofwel SE ofwel CE.

3. Proces

Dit hoofdstuk gaat in op hoe SLO de actualisatie van de examenprogramma's Friese taal en cultuur gedurende anderhalf jaar heeft uitgevoerd. Deze aanpak is gebaseerd op de werkopdracht aan SLO van het ministerie van OCW.

3.1 Betrokkenen tijdens de ontwikkelfase

Aan de totstandkoming van de examenprogramma's tijdens de ontwikkelfase droegen vele betrokkenen bij.

3.1.1 Vakvernieuwingscommissie, advieskring en experts

De vakvernieuwingscommissie Fries bestond onder functionele leiding van een procesregisseur uit:

- twee leraren vmbo;
- twee leraren havo-vwo;
- één vakexpert.

Een belangrijke schakel in de ontwikkelfase van de examenprogramma's was de advieskring. De advieskring gaf tussentijds feedback op tussenproducten van de vakvernieuwingscommissie. De advieskring bestond uit een vaste vertegenwoordiging van organisaties en instellingen die een vakinhoudelijk en -didactisch belang hebben bij de actualisatie van de examenprogramma's. De advieskring droeg zorg voor:

- constructief inbrengen van expertise, passend bij de ontwikkelfase en/of het specifieke tussenproduct en passend binnen de kaders van de werkopdracht van het ministerie van OCW aan SLO;
- reflecteren op de tussenproducten aan de hand van adviesvragen van de vakvernieuwingscommissie;
- organiseren van constructieve feedback bij de achterban over de opgeleverde tussenproducten en concepten, en deze schriftelijk en mondeling toelichten aan de vakvernieuwingscommissie.

Elke organisatie vaardigde een vertegenwoordiger af. Gedurende de vakvernieuwing verzamelde deze op vier momenten in het proces feedback uit de achterban van de vertegenwoordigende organisatie, en bracht deze in. De advieskring bundelde alle feedback en gaf zo veel mogelijk gemeenschappelijke feedback aan de vakvernieuwingscommissie. Waar relevant en passend, werden daar organisatiespecifieke punten aan toegevoegd.

De advieskring bestond enerzijds uit vertegenwoordigers van vakinhoudelijke organisaties en instellingen en anderzijds uit experts van het College voor Toetsen en Examens (CvTE) en Stichting Cito. Die laatsten namen deel vanuit hun specifieke en wettelijke taak in de keten van centrale examinering. Ze gaven advies over de toetsbaarheid van de inhouden, de verdeling van inhouden over het centraal en schoolexamen wanneer er sprake was van een centraal examen, en over passende wijzen van examinering.

De vakvernieuwingscommissie raadpleegde gedurende het actualisatieproces ook experts op persoonlijke titel, al dan niet vooraf benoemd.

In bijlage 3 vind je een lijst van de commissieleden van de vakvernieuwingscommissie Fries.
In bijlage 4 vind je een overzicht van de advieskring.
In bijlage 5 vind je een overzicht van de geraadpleegde experts.

3.1.2 Leerlingbetrokkenheid

De stem van de leerling is van belang om examenprogramma's te ontwikkelen. Zo wordt ook de zienswijze gehoord en meegenomen van leerlingen die deze inhouden als onderwijs krijgen aangeboden. De inbreng van leerlingen verhoogt de relevantie van curricula: welke inhouden vinden leerlingen zinvol voor hun deelname aan de samenleving en ter voorbereiding op vervolgonderwijs?

Bij de start van de ontwikkelfase is in overleg met het Landelijk Aktie Komitee Scholieren (LAKS) besloten om leerlingenbetrokkenheid niet via de advieskring vorm te geven, maar om daarvoor een apart traject te organiseren. Dat traject

was qua vorm en inhoud afgestemd op de leerling. Dit om de inbreng zo optimaal mogelijk te maken en om recht te doen aan de randvoorwaarden voor succesvolle leerlingenparticipatie.

De vakvernieuwingscommissie raadpleegde op twee momenten leerlingen via leerlingpanels. Vroeg in het ontwikkeltraject (2022) zijn gesprekken gevoerd met Friese leerlingen over het schoolvak Fries en hun wensen ten aanzien van de ontwikkeling van dit vak. Voorjaar 2024, toen de eindtermen en contouren van het vak goed zichtbaar waren, zijn nogmaals panelgesprekken gevoerd om hun perspectief op het vak mee te nemen. Daarnaast is een enquête uitgezet onder leerlingen die examen aflegden in het vak Fries. De belangrijkste inzichten die leerlingen meegaven, hadden te maken met meer aandacht voor taal en cultuur, de wens om de schrijfvaardigheid te verbeteren en de wens om zelf keuzes te kunnen maken in de vorm van een onderzoek of activiteit, passend bij de eigen interesses.

3.1.3 Kwaliteitsmonitoring, expertpoule en inhoudelijke redactie

Een belangrijk instrument van kwaliteitszorg was monitoring en evaluatie op proces en (tussen)producten. Binnen SLO is dit vormgegeven door de collega's van Advies & Onderzoek. Zij hadden aandacht voor de processen binnen de vakvernieuwingscommissie en voor de omgang met, en het benutten van, de inbreng van de advieskringen. Het ging daarbij om het uitzetten van vragenlijsten bij de hele vakvernieuwingscommissie, drie keer per ontwikkeljaar. Daarin gaven leden van de commissie aan of en hoe de doelstellingen van ontwikkelsessies werden bereikt. Ook gaven ze aan in hoeverre ze daarin voldoende worden gefaciliteerd en wat ze nog nodig hadden. Deze informatie was sturingsinformatie voor procesregisseur en programmateam.

Daarnaast werden de verschillende tussenproducten gemonitord op basis van de kwaliteitscriteria uit de werkopdracht. De collega's van Advies & Onderzoek leverden zo informatie op over de inhoudelijke voortgang van het traject aan de vakvernieuwingscommissies en het programmateam van SLO. Met de opbrengst van monitoring en evaluatie kon de vakvernieuwingscommissie waar nodig worden aan- en bijgestuurd op basis van de vastgestelde kwaliteitscriteria en werkwijzen. Deze input en feedback werden door het team monitoring en evaluatie beschikbaar gesteld aan de commissie in de vorm van monitorrapportages. Deze rapportages werden in een gesprek met de curriculumexperts toegelicht. De curriculumexperts lichtten de inzichten weer toe in de vakvernieuwingscommissie, zodat deze werden gebruikt bij het doorontwikkelen van de conceptexamenprogramma's.

Het team van monitoring en evaluatie werkte binnen SLO nauw samen met de expertpoule die bestond uit experts op het gebied van de vakoverstijgende aspecten die in de werkopdracht beschreven zijn: rationale/doeldomeinen, differentiatie, vmbo, LOB, vaardigheden, diversiteit, kansengelijkheid, burgerschap en digitale geletterdheid.

De expertpoule had twee functies:

- monitorfunctie: de expertpoule werkte samen met het monitorteam bij het uitvoeren van inhoudelijke analyses en bekeek of deze vakoverstijgende aspecten goed gewaarborgd zijn in de (tussen)producten;
- adviesfunctie: leden van de expertpoule droegen bij aan interne sessies over kennisdeling. De kijkwijzer van de expertpoule op de verschillende onderwerpen stond centraal. Uitkomsten van analyses werden gedeeld en besproken, gericht op het doen van aanpassingen. Daarnaast was de expertpoule beschikbaar om de vakvernieuwingscommissie bij te staan met advies of om actief te helpen bij het opnemen van vakoverstijgende aspecten.

Tijdens het ontwikkelproces is twee keer een tussentijdse inhoudelijke redactie uitgevoerd vanuit curriculair-inhoudelijk en curriculair-technisch perspectief. De redactie had als doel de eenduidigheid, architectuur, leesbaarheid en consistentie binnen en tussen conceptexamenprogramma's te waarborgen, om aan de kwaliteitseisen uit de werkopdracht te voldoen.

De eerste redactie vond plaats na anderhalf jaar op de conceptkarakteristiek. De tweede, op de concepteindtermen, vond plaats richting oplevering van de conceptexamenprogramma's. Het redactieteam bestond uit curriculumexperts van SLO die de redactie integraal uitvoerden voor alle conceptexamenprogramma's, voor alle vakken. De status van de feedback kende daarom een 'pas toe of leg uit'-karakter. De feedback is teruggekoppeld via feedbackrapportages en in gesprek met de curriculumexperts per vakvernieuwingscommissie.

3.1.4 Gerealiseerde opbrengsten

In 2024 leverde SLO, in opdracht van het ministerie van OCW, de eerste versie op van de conceptexamenprogramma's Fries voor vmbo-bb, vmbo-kb, vmbo-gl/tl, havo en vwo (versie 1, najaar 2024).[1] Deze eerste versie is besproken met

[1] De eerste versies van de conceptexamenprogramma's, die zijn gepubliceerd in oktober 2024, zijn alleen nog per mail opvraagbaar via beproevenexamenprogramma@slo.nl.

leden van de advieskring. Er kwamen met name de volgende onderwerpen en kwesties in aan bod:

- differentiatie tussen schoolsoorten en leerwegen;
- voorkomen van overladenheid;
- inhoud en verwachte opbrengsten keuzedomeinen;
- aansluiting ambities kerndoelen en examenprogramma's in een doorlopende leerlijn;
- vragen en adviezen rondom nieuwe inhouden als meer aandacht voor productieve vaardigheden (domein A), kennis over positie van de taal en meertaligheid (domein B), ervaringen opdoen met Fries erfgoed en met het lezen van Friese literatuur op alle schoolsoorten (domein C).

De feedback is zorgvuldig gewogen en verwerkt in de 2.0-versies van de conceptexamenprogramma's.

3.2 Syllabustraject

In 2024-2025 ontwikkelde een commissie onder leiding van het CvTE daarbij drie conceptsyllabi voor vmbo-gl/tl, havo en vwo. De conceptsyllabi bevatten specificaties van de inhouden die aan het CE zijn toegewezen. Doelzin en uitwerking zijn daarmee uitgangspunt voor de syllabi.

Tijdens de ontwikkeling van de conceptsyllabi onderzocht SLO met de syllabuscommissie in hoeverre de eerste versies van de conceptexamenprogramma's bruikbaar zijn voor het ontwikkelen van conceptsyllabi met specificaties voor CE-inhouden.

3.2.1 Syllabuscommissie

De commissie is door het CvTE samengesteld en bestond uit zes leden:

- een voorzitter;
- twee leraren uit het werkveld;
- een toetsexpert van Stichting Cito;
- een curriculumexpert vanuit SLO;
- de clustermanager van het CvTE.

De syllabuscommissie werkte gedurende het schooljaar 2024–2025 aan het opstellen van de syllabi voor vmbo-gl/tl, havo en vwo.

3.2.2 Inhoudelijke toelichting op de aanpassingen

De syllabuscommissie adviseerde SLO over aanpassing van de eindtermen voor het CE. De curriculumexperts en het programmateam van SLO hebben deze adviezen besproken, gewaardeerd en gewogen. Dat deden ze in afstemming met de voorzitters van de syllabuscommissie, de clustermanagers en het

programmateam van het CvTE. Het criterium om een advies voor aanpassing in een eindterm over te nemen was: ‘De eindterm is onvoldoende begrijpelijk en/of bruikbaar voor de syllabuscommissie’. Dit kon zowel de inhoud en formulering van de eindtermen betreffen, als de ordening van de eindtermen in (sub)domeinen en de toewijzing aan SE-CE. Adviezen die gingen over de relevantie van inhouden voor het vak zijn niet meegenomen. Dit behoort niet tot de taakstelling van de syllabuscommissie, en is voldoende geborgd in de ontwikkelfase van de conceptexamenprogramma’s.

Daarnaast zijn waar nodig aanpassingen gedaan ter verdere verbetering van de inhoudelijke samenhang met de conceptkerndoelen en tussen de conceptexamenprogramma’s van andere vakken. Hieronder lichten we op hoofdlijnen toe wat we hebben aangepast aan de conceptexamenprogramma’s Fries (versie 2).

Wijzigingen in de eindtermen voor alle schoolsoorten

- In de eindtermen 1 en 2 wordt in versie 2 consequent het begrip ‘teksten’ gehanteerd. Dus niet de ene keer ‘bronnen’ en de andere keer ‘teksten’, zoals in versie 1. We gebruiken het woord ‘teksten’ consequent, omdat dit de lijn volgt van de brede definitie die we handhaven: teksten doen zich voor in allerlei media en in diverse modi.
- Met het vak Nederlands stemden we eindterm 1 en 2 af op het niveau van de uitwerking (‘Het gaat hierbij om’). We kozen handelingswerkwoorden die de toetsontwikkelaars van Stichting Cito optimale ruimte geven om diverse vraagtypen te construeren, passend bij de bedoeling van de eindtermen. Met de formulering van de bullets in versie 2 wordt meer ruimte gemaakt voor meervoudig en multimediaal tekstbegrip en voor het selecteren van bruikbare en betrouwbare informatie.
- In eindterm 1 is het zinsdeel ‘die betrekking hebben op Friesland’ weggelaten in versie 2. Daarnaast is in enkele bullets ervoor gekozen het handelingswerkwoord ‘benoemen’ te vervangen door ‘beschrijven’. Benoemen is meer gericht op reproductie en het letterlijk benoemen van bijvoorbeeld feitenkennis. Beschrijven laat meer ruimte voor een mondelinge en/of schriftelijke beschrijving van de inhoud.
- Eindterm 7 was niet duidelijk genoeg over wat precies bedoeld wordt met de Friese taalvariëteiten en andere taalvariëteiten, en in hoeverre leerlingen in staat moeten zijn verschillen tussen talen en taalvariëteiten binnen en buiten Friesland te beschrijven. Na extra raadpleging van een expert in het syllabustraject hebben we de

bullets bijgesteld en voor vmbo-gl/tl de derde bullet beperkt tot het vergelijken met de Nederlandse taal. Ook het handelingswerkwoord is gewijzigd van 'vergelijken' naar 'beschrijven'. Daarmee wordt duidelijker wat leerlingen moeten kunnen: niet alleen vergelijken, maar ook beschrijven wat de verschillen zijn. De oorspronkelijke bullet 2, 'vergelijken van kenmerken (…)', is vervallen, omdat het beschrijven van verschillen en overeenkomsten vergelijken impliceert.

- Eindterm 8 leverde verwarring op over positie en status van de taal. De uitwerking is vereenvoudigd, en na extra raadpleging van een expert tijdens het syllabustraject is gekozen voor het beschrijven van de 'wettelijke status' in versie 2 van bullet 1 en 2. In bullet 3 is 'tijd' weggehaald, omdat maatschappelijke ontwikkelingen al een verloop van tijd weergeven en het woord daardoor dubbelop was.
- In eindterm 12 is de eerste bullet in versie 1 over kenmerken van het Friese landschap herschreven, omdat koppeling aan de beroepssectoren te beperkend was voor het specificeren van de eindterm. Daarnaast is in de tweede eindterm gekozen voor kenmerkende aspecten in plaats van een opsomming van bouwkunst, beeldende kunst et cetera. Dit om optimaal ruimte te scheppen voor de onderwijs- en toetspraktijk, en te voorkomen dat opsommende lijsten per kunstdiscipline nodig zijn.
- Daarnaast is in de programma's voor havo en vwo een bullet toegevoegd. Met de derde bullet, 'verwoorden hoe tradities en gebruiken en daaraan verbonden waarden en opvattingen ontstaan en veranderen', hebben we Fries erfgoed nog breder gepositioneerd voor deze programma's. Daardoor is het niet alleen mogelijk alle vormen van materieel en immaterieel erfgoed te onderwijzen en desgewenst te toetsen, maar biedt de uitwerking ook meer ruimte om daarop te reflecteren.
- In eindterm 13, bullet 2, moeten leerlingen verschillen en overeenkomsten beschrijven tussen oudere en hedendaagse literatuur. In de tweede versie is het zinsdeel 'met behulp van kennis over literaire middelen' weggelaten om twee redenen. Ten eerste bemoeilijkt het de bevraging van literaire teksten op het CE, omdat we daarmee veronderstellen dat leerlingen bepaalde literaire middelen moeten kennen. Literaire analyse is echter niet het hoofddoel van deze doelzin. In de tweede plaats geven we door dit zinsdeel weg te laten meer ruimte om, op manieren die de leraar en de leerlingpopulatie past, diverse literaire teksten te lezen en te vergelijken.

Tot slot zijn er in afstemming met de syllabuscommissie ook enkele aanscherpingen gedaan in de begrippenlijst. Het ging op dat moment om de begrippen *genre*, *genrekenmerken*, *literaire middelen*, *perspectieven* en *retorische middelen*.

3.3 Fase van beproeven

Gedurende het schooljaar 2025-2026 zijn de examenprogramma's en syllabi Fries beproefd. Voorafgaand aan dit schooljaar bereidde SLO, in samenwerking met leraren, vakexperts, clustermanagers van het CvTE en toetsexperts van Stichting Cito, de verschillende processen zorgvuldig voor.

3.3.1 Doelstellingen en aanpak beproeven

Het beproeven in de scholen gebeurde op basis van versie 2 van de examenprogramma's en de bijhorende conceptsyllabi. Het beproeven richtte zich op de bruikbaarheid en (verwachte) effectiviteit van de examenprogramma's en syllabi, en de randvoorwaarden voor implementatie.

De volgende doelstellingen stonden daarbij centraal:

- Bruikbaarheid: met leraren en schoolleiders toetsen in hoeverre de examenprogramma's en syllabi bruikbaar zijn voor het maken van onderwijs- en toetsprogramma's in de bovenbouw vo.
  Dus: zijn de examenprogramma's en syllabi…
  - op een begrijpelijke wijze geformuleerd?
  - te realiseren in de beschikbare lestijd?
  - in te passen in de schoolcontext?
  - uitvoerbaar in de onderwijs- en toetspraktijk?
- Verwachte effectiviteit: met leerlingen en leraren toetsen in hoeverre de examenprogramma's en syllabi effectief zijn en daarmee, naar verwachting, leiden tot gewenste opbrengsten bij leraren en leerlingen.
  Dus: zijn de examenprogramma's en syllabi effectief in de zin dat:
  - de eindtermen door leerlingen behaald (kunnen) worden in tijd?
  - de eindtermen door leerlingen behaald (kunnen) worden in niveau?
- Implementatiefactoren: met leraren en schoolleiders onderzoeken welke factoren de implementatie van de examenprogramma's en syllabi landelijk en op school (on)gunstig beïnvloeden.
  Dus: zijn de examenprogramma's duurzaam, in de zin dat de implementatie ervan (on)gunstig wordt beïnvloed door de:
  - deskundigheid en professionalisering in het schoolteam?
  - faciliteiten (tijd, geld, middelen) binnen en voor de onderwijsinstellingen?

    - aanknopingspunten die ze bieden voor het curriculumbewust handelen van de leraren?
    - informatievoorziening aan het onderwijsveld (leraren, schoolleiders en anderen in de school), de schoolvakexperts en anderen (bijvoorbeeld uitgeverijen, lerarenopleidingen)?
- Procesevaluatie: met alle betrokkenen evalueren hoe efficiënt en effectief de fase van beproeven verloopt met betrekking tot:
    - de opzet;
    - de beschikbare materialen;
    - de rollen en verwante activiteiten;
    - de gehanteerde instrumenten om data te verzamelen.

De fase van beproeven had dus uitdrukkelijk niet als doelstelling de ontwikkelfase van de vakvernieuwingscommissie over te doen. Dat wil zeggen: de relevantie van inhouden opnieuw ter discussie te stellen.

3.3.2 Werving scholen

Voorafgaand aan de start van de fase van beproeven, zette SLO in het voorjaar van 2025 via DUS-i een werving uit voor deelname van acht scholen aan het beproeven. De selectie vond plaats via DUS-i op basis van vooraf opgestelde criteria: aantal scholen per schoolsoort/leerweg, spreiding over provincies, denominatie/aantal leerlingen, en volgorde van binnenkomst. Voor het vak Fries golden, vanwege de geringe omvang van het vak, niet alle selectiecriteria. Uiteindelijk zijn alle ingeschreven scholen geselecteerd.

Vmbo-bb/kb

- Ynsicht – Leeuwarden

Vmbo-gl/tl

- Aeres – Heerenveen
- Aeres – Leeuwarden
- CSG Liudger – Burgum
- !mpulse – Leeuwarden

Havo

- CSG Anna Maria van Schurman – Franeker

Vwo

- Het Drachtster Lyceum – Drachten
- Leeuwarder Lyceum – Leeuwarden

Elke school was betrokken met ten minste een leraar en een schoolleider. De leraren waren tijdens het beproeven werkzaam in de bovenbouw van het vo.

3.3.3 Beproefde inhouden

Hieronder geven we inzicht in welke inhouden zijn beproefd.

Uit het domein A Taal leren en gebruiken:

- grote diversiteit aan bronnen;
- schrijven en spreken in authentieke contexten;
- creatief taalgebruik;
- interactie in combinatie met inhouden uit domein B en C.

Uit het domein B Taalbewustzijn:

- kenmerken en positie van de Friese taal;
- taalverandering en taalvariatie.

Uit het domein C Cultuurbewustzijn:

- Fries erfgoed in combinatie met de taal leren en gebruiken;
- ervaringen opdoen met Friese cultuur en literatuur.

3.3.4 Materiaalontwikkelaars

Voorafgaand aan de fase van beproeven met de scholen zijn er negen materiaalontwikkelaars aan het werk geweest om suggesties voor onderwijs- en toetsmateriaal uit te werken, die leraren zouden kunnen gebruiken om hun onderwijs in de nieuwe inhouden vorm te geven. De groep ontwikkelaars bestond uit drie oud-leden van de vakvernieuwingscommissie, vijf leraren (van wie twee oud-commissieleden) en vier vakexperts. Zie bijlage 6 voor het overzicht van de materiaalontwikkelaars.

De materiaalontwikkelaars kregen van tevoren een taakomschrijving mee en gaven elkaar feedback gedurende het ontwikkelproces. Ze deelden inspirerend voorbeeldmateriaal, zoals voorbeeldopgaven en thematische uitwerkingen, die leraren richting gaven bij het ontwerpen van eigen lesmateriaal en aansloten bij de bedoeling van de conceptexamenprogramma's. Ook werd in een digitale omgeving een handzaam overzicht ontwikkeld van bronnen en onderwijsmaterialen waaruit docenten konden putten en waarmee ze zelf aan de slag konden om materiaal verder te ontwikkelen.

3.3.5 Samenwerking met Stichting Cito

Voor de fase van beproeven ontwikkelden de toetsexperts van Stichting Cito bij de te beproeven onderdelen opgaven die gedurende het beproeven door leraren zijn afgenomen en geëvalueerd. Zowel de feedback van de leraren over de opgaven als de gegevens over de scores van de leerlingen zijn voor verdere analyse overgedragen aan de toetsexperts van Stichting Cito.

Voorafgaand aan de fase van beproeven is met toetsexperts van Cito besproken welke uitgangspunten van belang waren voor centrale examinering van het vak Fries, welke vraagstukken beproefd moesten worden, en wat voor soort voorbeeldopgaven en -items ontwikkeld moesten worden. Daarbij werden ook de inzichten uit het syllabustraject meegenomen. Om de vernieuwing van het vak Fries ook in de centrale examinering te laten doorklinken, werden deze uitgangspunten opgesteld:

- Het geïntegreerd onderwijzen en toetsen van de domeinen B1 Taal als fenomeen en C1 Fries erfgoed in A1 Receptieve taalvaardigheden, waarbij kennis uit B1 en C1 niet wordt getoetst op het CE, maar functioneel wordt bevraagd.
- Een veelheid aan bronnen en teksten, zowel zakelijk als literair, in verschillende genres en modi.
- Een uitbreiding van de vaardigheden op het CE: naast leesteksten worden ook audiovisuele en auditieve teksten opgenomen.
- Meer focus op taal- en cultuurbewustzijn.

3.3.6 Opzet beproeven

De fase van beproeven begon met een startdag op 18 september 2025. Curriculumexperts van SLO gingen met leraren en schoolleiders, en met toetsexperts van het CvTE en Stichting Cito, aan de slag met de conceptexamenprogramma's en -syllabi. Daarbij gaven ze leraren inzicht in de opzet van het beproeven, de inhouden die beproefd werden en ieders rol tijdens het beproeven.

Leraren en leerlingen

Vanaf de startdag tot de herfstvakantie bereidden leraren samen met de curriculumexperts en andere betrokkenen lessen voor. Ook vulden de leraren een startmeting in over hun leservaring en over de onderwijs- en toetspraktijk met het huidige examenprogramma.

In de perioden tussen de herfst- en kerstvakantie gaven de leraren les in een aantal nieuwe inhouden. Dit evalueerden ze tijdens een tweede landelijke bijeenkomst, op 8 januari 2026. Het elkaar inspireren, het delen van goede voorbeelden én het evalueren van aanpakken stonden daarbij centraal.

Vanaf januari beproefden leraren andere inhouden. Daarna volgde een slotdag met eindevaluatie op 9 april 2026. Vooraf vulden leraren een vragenlijst in ter voorbereiding. Tijdens de slotdag evalueerden zij de examenprogramma's en syllabi in een focusgroep onder begeleiding van collega's van de afdeling Advies & Onderzoek van SLO. De focusgroepgesprekken werden georganiseerd volgens de methodiek van *comparative judgement*. Daarbij ordenden de deelnemers de

inhouden uit de programma's van meest tot minst begrijpelijk, bruikbaar, verwacht haalbaar, enzovoort. Vervolgens werden in de groep knelpunten en mogelijke oplossingen besproken. Aan het einde van de slotdag vulden de leraren nog een vragenlijst in over de implementatie van het examenprogramma en hun ervaringen met de fase van beproeven.

Tijdens de fase van beproeven zijn er tussentijds verschillende aanvullende activiteiten en bijeenkomsten georganiseerd.

- Vragenuurtjes: online bijeenkomsten waarop leraren hun vragen stelden.
- Inspiratiesessies: online en fysieke bijeenkomsten waar de curriculumexperts van SLO en de leraren voorbeelden van materialen en aanpakken deelden en lieten zien hoe die in de klas ingezet waren.
- Ontwikkelsessies: fysieke bijeenkomsten waarbij de leraren Fries bijeenkwamen bij Tresoar in Leeuwarden om samen onderwijsmaterialen te ontwikkelen.
- Schoolbezoeken: de curriculumexperts van SLO hebben alle scholen bezocht. Tijdens het bezoek is gesproken met de betrokken leraren, de schoolleider en leerlingen. Ook woonden de curriculumexperts lessen bij over de beproefde inhouden door de betrokken docenten.

Schoolleiders

De schoolleiders namen deel aan het schoolleiderstraject onder begeleiding van SLO. Zij brachten in kaart wat nodig is om de examenprogramma's en syllabi goed te laten landen in de klas en in de school. En wat daar ook landelijk voor nodig is.

Schoolleiders vulden op de startdag een vragenlijst in over hoe het onderwijs en de toetsing op dat moment op hun school georganiseerd waren. Bij de tweede landelijke bijeenkomst, in januari 2026, is expliciet aandacht besteed aan curriculumontwikkeling op school, de rol van de schoolleider, lessentabellen en schoolexaminering. In april 2026 vond de slotdag plaats. Vooraf zijn schoolleiders bevraagd over de beproefde examenprogramma's. Op de slotdag zelf zijn schoolleiders bevraagd over eventuele aanpassingen van de lessentabel en de mogelijkheden voor schoolexaminering vanuit het brede perspectief op curriculumvernieuwing. Ook vulden schoolleiders een vragenlijst in over de implementatie van de geactualiseerde examenprogramma's, de kansen en belemmeringen, en de rol van de schoolleider bij de curriculumvernieuwing.

3.4 Komen tot definitieve programma's en syllabi

In de periode na de slotdag tot en met de meivakantie zetten de collega's van de afdeling Advies & Onderzoek van SLO alle feedback in het zogenoemde wegingskader, geordend op thema en schoolsoort/leerweg. Primair doel van het wegingskader is een overzicht te krijgen van de onderdelen van de examenprogramma's en syllabi waarop de feedback zich richt en die mogelijk aangepast moeten worden. Het wegingskader bevat daarmee alle informatie voor:

- bijstelling van de examenprogramma's;
- bijstelling van de syllabi;
- onderbouwing en verantwoording in toelichtingsdocumenten;
- ontwikkeling van handreikingen door SLO;
- ontwikkeling van voorbeeldexamens onder regie van het CvTE;
- advies aan het ministerie van OCW ten aanzien van implementatie.

Deze gevulde kaders zijn vervolgens overgedragen aan de curriculumexperts van SLO en de toetsexperts van het CvTE en Stichting Cito. Voor de vakken met een centraal examen verwerkten de collega's van Stichting Cito in afstemming met de clustermanagers van het CvTE de feedback op de CE-taken in een eigen wegingskader. Daarin rapporteerden zij ook de opbrengsten van aanvullende onderzoeken.

Op 26, 27 en 28 mei 2026 vond de wegingsdriedaagse plaats. Curriculumexperts en collega's van Advies & Onderzoek van SLO en toetsexperts van het CvTE en Stichting Cito besloten gezamenlijk welke feedback op bruikbaarheid en verwachte effectiviteit dusdanig zwaarwegend was dat de examenprogramma's en syllabi moesten worden aangepast.

De curriculumexperts waren daarbij verantwoordelijk voor de thema's en kwesties ten aanzien van de examenprogramma's. Toetsexperts van het CvTE en toetsadviseurs droegen bij in weging en conclusies. Dat deden ze vanuit hun verantwoordelijkheden voor respectievelijk het aanpassen van syllabi en ontwikkelen van centrale examens.

De curriculumexperts formuleerden samen met de toetsexperts gedurende de driedaagse zo veel als mogelijk concrete aanpassingsvoorstellen. Verdere aanpassing, uitwerking en een controleslag vonden na de driedaagse plaats. Aanbevelingen ten behoeve van de syllabi werden zo concreet mogelijk gedaan, maar de syllabuscommissie was eindverantwoordelijk voor het doorvoeren daarvan in een belegde bijeenkomst in juni.

Tijdens de wegingsdriedaagse is ook een klankbordgroep geraadpleegd met vertegenwoordigers uit het veld, onder wie oud-advieskringleden, een lerarenopleider en een vertegenwoordiger van de vakvereniging Levende Talen. Aan deze groep zijn enkele laatste kwesties voorgelegd en hun feedback is gevraagd op laatste wijzigingen in enkele eindtermen. Het doel hiervan was om een brede vertegenwoordiging uit het veld mee te nemen in de laatste stappen in het zorgvuldige afwegingsproces waarmee de fase van beproeven werd afgesloten. Zo werkten we niet alleen aan draagvlak onder de leraren die de examenprogramma's beproefden, maar zochten we ook de verbinding met het bredere werkveld.

Op 22 juni 2026 kwam de syllabuscommissie bijeen. Deze bracht op basis van de bijstellingen aan de examenprogramma's ook bijstellingen aan de syllabi aan, zodat de examenprogramma's en syllabi optimaal op elkaar zijn afgestemd.

3.4.1 Belangrijkste aanpassingen vanuit beproeven

Tussen de conceptversies en de definitieve versies zijn inhoudelijke wijzigingen doorgevoerd op basis van de feedback van leraren, leerlingen en schoolleiders. Dit betreft zowel karakteristiek, raamwerk en eindtermen, als de begrippenlijst.

Wijzigingen in de karakteristiek
Inhoudelijk is de karakteristiek ongewijzigd gebleven. Op woordniveau zijn er enkele wijzigingen en de alinea over het havo is wat efficiënter geformuleerd.

Wijzigingen in raamwerk
Het raamwerk is inhoudelijk zo goed als ongewijzigd. Er waren geen verschuivingen tussen en binnen domeinen. Wel bevat het havo-programma nu een eindterm minder. De eindterm 'De leerling toont inzicht in de Friese literatuur in heden en verleden' is uit het havo-programma geschrapt om beter te differentiëren tussen het havo- en vwo-programma.

Wijzigingen in eindtermen
Tussen versie 2 en de definitieve versie is nog een aantal inhoudelijke wijzigingen doorgevoerd. Aanpassingen zijn gedaan om de examenprogramma's als geheel bruikbaarder en uitvoerbaarder te maken. Zo riepen de verschillende *typen doelen* vragen op bij leraren. Hoe moeten ze ervarings- en hybride doelen afsluiten en beoordelen? Van welke componenten in een hybride doel moeten leerlingen aantonen dat ze die *beheersen* en welke moeten ze *ervaren*? Op basis van deze feedback namen we alle hybride doelen onder de loep en scherpte ze waar mogelijk aan tot een ervaringsdoel. In de programma's voor vmbo-gl/tl, havo en vwo bevatten nu alleen de keuzedomeinen nog hybride doelen. In de

programma's voor vmbo-bb en -kb is alleen eindterm 8 een duidelijk hybride doel.

Bij enkele eindtermen is de formulering vereenvoudigd, zodat deze herkenbaarder werden voor leraren. Zo struikelden leraren in eindterm 1 en 2 over 'een breed scala aan concrete en abstracte onderwerpen'. Ook kwam niet goed uit de verf dat het daarbij ook om multimediale of multimodale teksten kan gaan. We vereenvoudigden dat door te spreken over 'uiteenlopende multimedia bronnen over concrete onderwerpen'. Hoewel we na het syllabustraject overal 'teksten' handhaafden in plaats van 'teksten en bronnen', is 'bronnen' nu toch weer opgenomen in eindterm 1 en 2. Leraren herkenden zich niet in het woord 'teksten' als het bijvoorbeeld ging om filmpjes of gesproken teksten. 'Bronnen' is zo ingeburgerd in de vaktraditie dat alleen het gebruik van 'teksten' verwarrend bleek te zijn. In eindterm 1 en 2 is 'bruikbare en betrouwbare informatie' gewijzigd in 'relevante', waaronder ook bruikbaarheid valt. Op dat punt is ook afstemming geweest met Nederlands en de moderne vreemde talen.

Eindterm 10 werd voor vmbo-gl/tl, havo en vwo een duidelijker ervaringsdoel, en de doelzin werd inhoudelijk sterker door een deel uit de uitwerking ('… de rol van het Fries daarin') naar de doelzin te verplaatsen ('De leerling reflecteert op eigen en andermans meertalige repertoire *en de rol van het Fries daarin*').

Het havo-programma bevat nu een eindterm minder omdat leraren vreesden voor een overladen programma. De oorspronkelijke eindterm 13 'De leerling toont inzicht in de Friese literatuur in heden en verleden' is weggehaald, om meer ruimte te creëren voor de andere (ervarings)doelen in domein C. Daarmee is de Friese literatuur niet verdwenen, omdat in domein C2 de eindterm 'De leerling doet ervaring op met Friestalige literatuur en verwoordt persoonlijke voorkeuren' behouden blijft. Deze eindterm is voor het havo nu wel verrijkt met een bullet in de uitwerking: 'verwoorden hoe Friestalige literatuur bijdraagt aan de instandhouding en versterking van de Friese taal'. Deze bullet dreigde te verdwijnen door het schrappen van de oorspronkelijke eindterm 13. Doordat de bullet nu een andere plaats heeft gekregen, krijgt hij toch aandacht in het literatuuronderwijs.

De examenprogramma's voor vmbo-bb en -kb gingen voor de fase van beproeven niet door een syllabustraject, en zijn in versie 2 daarom beperkt aangepast. In de definitieve versie zijn formuleringen, waar dat nog nodig was, zo veel mogelijk gelijkgetrokken met de andere programma's. De uitwerking ('Het gaat hierbij om') van eindterm 7 is ingekort voor deze doelgroep en eindterm 8 is geheel herzien. De doelzin van eindterm 8 laat nu veel beter het

hybride karakter zien (‘De leerling *toont inzicht* in de positie van de Friese taal in de meertalige samenleving en *legt verbanden* met de eigen meertalige identiteit’). In de uitwerking is door het gebruik van handelingswerkwoorden duidelijk te zien welke bullets gaan om beheersing en welke om ervaring.

Ten slotte zijn er hier en daar kleine tekstuele aanpassingen gedaan. Bijvoorbeeld een opsomming op alfabetische volgorde, communicatievorm vervangen door medium, nuanceverschillen in opsommingen tussen de programma’s van de verschillende schoolsoorten, enzovoorts.

Wijzigingen in begrippenlijst
Door de feedback uit de fase van beproeven, het werk van de syllabuscommissie en afstemming met verwante vakken (Nederlands taal en de moderne vreemde talen) zijn er wijzigingen doorgevoerd in de begrippenlijst bij de definitieve conceptexamenprogramma’s. Voor een deel betreft dit redactionele aanpassingen, bijvoorbeeld de wijziging van een meervoudsvorm van een begrip naar een enkelvoudsvorm. Daarnaast zijn er omschrijvingen gewijzigd en begrippen toegevoegd of juist verwijderd. Voor het aanscherpen van sommige begrippen, waaronder *genre*, *literatuur* en *literaire middelen*, organiseerden curriculumexperts Nederlands aparte expertsessies met onderzoekers en opleiders uit het werkveld.

Ten opzichte van de eerste versie van de conceptexamenprogramma’s is voor de volgende begrippen de omschrijving gewijzigd: *bron, burgerschap, communicatief doel, communicatieve context, creativiteit, cultuurbewustzijn, culturele diversiteit, fictie, genre, literair middel, literatuur, meertalig repertoire, meertaligheid, non-fictie, register, retorisch middel, taalconventie* en *tekststructuur*.

De begrippen *framing, genre* (als één term, zonder onderscheid tussen zakelijke en literaire genres), *genrekenmerk, perspectief* en *thema* zijn toegevoegd.

De volgende begrippen zijn verwijderd: *aanpak, begrip, betekenisvolle bronnen of contexten, genre – literair, genre – zakelijk, literaire begrippen, meertaligheid in de samenleving, meertalige competentie, schriftconventies, taalverwerving* en *tekstconventies*.

4. Vervolg en adviezen

4.1 Tijdslijnen

De examenprogramma's zijn op 1 september 2026 gepubliceerd en aangeboden aan het ministerie van OCW. Door het CvTE zijn drie bijhorende definitieve syllabi voor vmbo-gl/tl, havo en vwo opgeleverd en gepubliceerd. De beoogde invoering is op 1 augustus 2029 in leerjaar 3 van het vmbo en leerjaar 4 van havo en vwo. Leerlingen leggen op basis van deze planning op vmbo en havo twee jaar later en op vwo drie jaar later centraal examen af.

4.2 Handreikingen en voorbeeldexamens

Handreikingen

SLO ontwikkelt handreikingen bij de nieuwe examenprogramma's die scholen kunnen inspireren bij het vertalen van het examenprogramma naar hun eigen onderwijs- en toetsprogramma. Deze handreikingen zijn niet voorschrijvend.

Tijdens de fase van beproeven verzamelden we informatie en voorbeelden die passen bij de bedoeling en inhouden van de vernieuwde examenprogramma's. In schooljaar 2026-2027 gaan we in afstemming met de andere algemeen vormende vakken na welke informatie, voorbeelden en andere producten en diensten nodig zijn om de handreikingen te ontwikkelen.

Daarbij nemen we de volgende aandachtspunten mee die zowel blijken uit de evaluatie van de huidige handreikingen, als die leraren en schoolleiders tijdens de fase van beproeven naar voren brachten:

- Zorg ervoor dat de handreikingen enerzijds informeren over de bedoeling en inhouden van de nieuwe programma's, en dat ze anderzijds schoolteams ondersteunen om schoolbreed het curriculumgesprek te voeren, leiding te geven aan curriculumvernieuwing en curriculumbewuste keuzes te maken. Houd hierbij rekening met scholen die voor het eerst het vak Friese taal en cultuur zullen aanbieden op hun school.
- Zorg ervoor dat de handreikingen, inclusief bijbehorende producten en diensten, vindbaar en toegankelijk zijn.
- Zorg voor inspirerende praktijkvoorbeelden en voorbeeldmatige uitwerkingen bij de vernieuwde examenprogramma's, die naar eigen schoolcontext kunnen worden aangepast. Maak daarbij inzichtelijk wat hetzelfde is gebleven en wat de verschillen zijn tussen de huidige en nieuwe examenprogramma's.

    - Zorg dat er voor eindterm 1 en 2 voldoende inspirerend materiaal is dat helpt bij het tonen van meervoudig tekstbegrip en het selecteren van relevante informatie.
    - Zorg voor inspirerende werkvormen bij eindterm 10 die laten zien hoe leerlingen eigen en andermans meertalig repertoire verkennen en daarmee ervaringen opdoen.
- Maak inzichtelijk hoe vanuit de ambitieuze kerndoelen onderbouw vo de doorlopende leerlijn naar de verschillende schoolsoorten en leerwegen in de bovenbouw eruitziet, inclusief mogelijkheden voor differentiatie.
- Bied houvast en inspiratie van verschillende toets- en beoordelingsvormen die mogelijk zijn en die passen bij bedoeling en inhouden van de examenprogramma's, zeker als het gaat om de aan SE-toegewezen inhouden. Maak daarbij ook duidelijk hoe SE-inhouden zich verhouden tot CE-inhouden in een samenhangend examenontwerp en in het programma van toetsing en afsluiting (PTA).
- Geef inspiratie voor manieren om de eigenstandige, complementaire en gelijkwaardige positie van het SE te waarborgen. Dit inclusief handvatten voor voorbereiding op het CE, zonder dat het SE als oefening voor het CE dient.
- Geef inzicht in verbindingen en mogelijkheden voor meer en/of betere afstemming tussen de vakken:
    - Mogelijke vormen van samenhang tussen Fries en Nederlands en de moderne vreemde talen;
    - Vakdoorsnijdend werken ten aanzien van geletterdheid, gecijferdheid, burgerschap, digitale geletterdheid en loopbaanontwikkeling;
    - Mogelijke vormen van samenhang tussen avo-, praktijk- en beroepsgerichte vakken.

De handreikingen worden gedurende 2027 ontwikkeld. Tussentijds worden bruikbare onderdelen al gedeeld op de website van SLO en zullen we op conferenties en in vakbladen zo veel mogelijk communiceren over de vernieuwde programma's, inclusief goede voorbeelden en werkmaterialen.

Voorbeeldexamens
In opdracht van het CvTE ontwikkelt Stichting Cito voorbeeldexamens voor vakken met een centraal examen. Het CvTE en Cito valideren deze voorbeeldexamens in het veld op het vlak van onder meer de overeenstemming met de bedoeling van het examenprogramma en de te hanteren moeilijkheidsgraad voor de betreffende leerwegen. Beoogde oplevering van deze voorbeeldexamens is zomer 2027.

4.3 Naar een succesvolle implementatie

4.3.1 Inleiding

Voor een geslaagde invoering van de geactualiseerde examenprogramma's en syllabi is een voorwaarde dat de invoering ondersteund wordt door een effectieve en goed geplande implementatiestrategie. Daarbij moet sprake zijn van samenhang tussen curriculum, didactiek, leermiddelen, toetsing en examinering. Voldoende tijd en ondersteuning voor leraren, schoolleiders, opleiders, materiaal- en toetsontwikkelaars en andere betrokkenen om zich deze nieuwe doelen eigen te maken, zijn immers kritische voorwaarden voor succes. De invoering van actuele examenprogramma's en syllabi is daarmee een noodzakelijke, maar geen afdoende voorwaarde voor succes.

Daarbij is ook blijvend zicht op het curriculum van scholen nodig, met continue monitoring in alle fasen: van actualisatie tot implementatie en voorbereiding op herijking van kerndoelen en examenprogramma's. Zie hiervoor ook het SLO-rapport over meer zicht op het curriculum in het funderend onderwijs (Van Dieren et al., 2025).

In dit hoofdstuk formuleert SLO, als opdrachtnemer en uitvoerder van de actualisatie van de examenprogramma's, de belangrijkste aanbevelingen om een effectieve implementatie te ondersteunen. Deze adviezen zijn gericht aan het ministerie van OCW, als stelselverantwoordelijke, opdrachtgever van de actualisatie van examenprogramma's en verantwoordelijke voor de implementatie van de nieuwe examenprogramma's. De adviezen bouwen voort op het SLO-advies voor de implementatie van kerndoelen (Groenendijk et al., 2024). Ze zijn vakspecifiek aangevuld vanuit de adviezen van leraren en schoolleiders die meededen aan het beproeven van de verschillende examenprogramma's en syllabi in schooljaar 2025-2026, en van Fries in het bijzonder.

We ordenen de adviezen aan de hand van drie categorieën van factoren die cruciaal zijn voor implementatie: structureel, menselijk en materieel (McKenney, 2017; Nieveen et al., 2022).

4.3.2 Structureel

Sturing

Effectieve sturing van het implementatieproces is een cruciale voorwaarde voor de invoering van nieuwe examenprogramma's en syllabi in de bovenbouw vo. SLO vraagt van het ministerie van OCW als stelselverantwoordelijke om de regie op de implementatie voortvarend op te pakken en de partijen die hierin een rol

spelen bij elkaar te brengen. Scholen zoeken hier naar meer duidelijkheid. Daarnaast valt of staat de uiteindelijke actualisatie ook met toezicht dat uitgelijnd is met de uitgangspunten van de actualisatie.

Voor een succesvolle landing van de nieuwe examenprogramma's en syllabi, is het wezenlijk dat er gecoördineerde en gerichte communicatie is voor verschillende actoren over het overkoepelende verhaal van de vernieuwing. Waarom is deze nodig en wat is de bedoeling van de vernieuwing? Voor alle direct betrokken actoren moet duidelijk zijn welk positief effect het vernieuwde curriculum kan hebben op:

- studie, vervolgopleiding en maatschappelijke participatie van elke leerling;
- curriculumbewust handelen in het schoolteam, inclusief het maken van weloverwogen keuzes bij de vertaling van het beoogde curriculum naar de eigen onderwijspraktijk.

Daarnaast is een duidelijke kernboodschap per vak over de kern van de vernieuwing noodzakelijk. Daarbij zijn juist vakverenigingen een heel belangrijke speler voor het uitdragen van de bedoeling achter de vernieuwing van de examenprogramma's en syllabi. De overkoepelende boodschap, zowel van de gehele vernieuwing als de kernboodschap per vak, is nodig om binnen school alle neuzen dezelfde kant op te krijgen.

De implementatie van de nieuwe kerndoelen en examenprogramma's vereist ook evaluatie. Kleinschalig onderzoek kan helpen om inzichten over goed werkende praktijken te ontwikkelen, te verzamelen en te delen. Plan daarom als stelselverantwoordelijke fundamenteel en/of praktijkgericht onderzoek naar de herziening. Curriculum moet een belangrijk onderzoeksthema worden, dat landelijk wordt gecoördineerd. Richt daarnaast structurele monitoring in om de voortgang op de scholen bij het implementeren van de curricula te volgen, vragen die leven op scholen op te halen, en input te verzamelen voor een volgende periodieke herijking van het curriculum.

Voor de implementatie van de examenprogramma's en syllabi geeft SLO specifiek en aanvullend op bovenstaande punten de volgende adviezen:

- Formuleer een bondige implementatieagenda voor de invoering van de examenprogramma's en syllabi. Zorg ervoor dat de inspanningen van de betrokken organisaties goed afgestemd worden.
- Stem deze af met de implementatieagenda van de kerndoelen onderbouw vo en benut ze voor de invoering van alle examenprogramma's voor algemeen vormende vakken die er nog

aankomen. Neem daarbij waar relevant ook de vernieuwing mee bij de beroeps- en praktijkgerichte vakken.
- Communiceer expliciet over de hoeveelheid tijd waarvoor het vak is ontworpen in de verschillende schoolsoorten en leerwegen. Waak daarbij voor normen en voorschriften in de lesroosters, maar formuleer aanbevelingen voor roostering en geef voorbeelden van andere manieren dan contacturen/lesuren om recht te doen aan de inhoud en omvang van de geactualiseerde examenprogramma's.
- Organiseer systematisch zicht op het uitgevoerde en gerealiseerde curriculum Fries in een doorlopende leerlijn onderbouw vo-bovenbouw vo. Dit maakt helder welke aanpassingen in een doorlopende leerlijn op kortere en langere termijn nodig zijn.

Tijd en facilitering
De invoering van nieuwe examenprogramma's en syllabi vraagt om een planmatige aanpak. Ze kan alleen succesvol zijn als leraren, de vaksectie en andere betrokkenen in de school voldoende tijd en ruimte krijgen om zich op de nieuwe doelen te richten, te bespreken hoe zij hier handen en voeten aan geven, en weloverwogen keuzes te kunnen maken. Voor de implementatie van de examenprogramma's Fries geeft SLO daarom de volgende adviezen:
- Prioriteer de curriculumvernieuwing en voorkom nieuwe of vigerende beleidsaccenten. Geef scholen ook de rust en ruimte om aan te sluiten bij hun eigen startsituatie, schoolvisie en ontwikkelingen.
- Geef scholen voldoende tijd en middelen om de examenprogramma's en syllabi te vertalen naar goed onderwijs en passende toetsing en examinering, inclusief herziening van het PTA. Doe daarbij aan duidelijk verwachtingsmanagement en waak voor belasting met nieuwe tussentijdse wensen en aanpassingen van het curriculum.

4.3.3 Menselijk

Toerusting van nieuwe leraren
Voor aankomende leraren is het van belang dat er in hun opleiding aandacht wordt besteed aan de nieuwe kerndoelen en de examenprogramma's en syllabi. Schoolleiders gaven tijdens de fase van beproeven meermaals aan dat initiële opleidingen zeer verschillend op de hoogte zijn van, en actief bezig zijn met, de nieuwe kerndoelen en examenprogramma's. SLO adviseert daarom het volgende:

- Zorg ervoor dat de bedoeling en nieuwe inhouden geborgd zijn in de kennisbasis die op dit moment ook herijkt wordt, zowel generiek als vakspecifiek.

- Investeer en faciliteer in uitwisseling tussen de lerarenopleiding Fries, de vakvereniging en een regionaal netwerk voor de toerusting van zowel nieuwe als zittende leraren ten aanzien van de nieuwe kerndoelen onderbouw vo en examenprogramma's.
- Benadruk in de communicatie daarbij niet alleen het belang van vakinhoudelijke toerusting, maar ook van toerusting op het gebied van digitale geletterdheid en ICT-vaardigheden. Een belangrijke vernieuwing vraagt namelijk om inzet van digitale hulpmiddelen.

Toerusting van zittende leraren
De invoering van nieuwe examenprogramma's en syllabi vraagt om professionalisering binnen en buiten de school. Dit gebeurt idealiter in de vorm van regionale professionele leergemeenschappen (PLG's) en kleinschalige proeftuinen. Van daaruit worden de resultaten vertaald en opgeschaald naar toepassingen voor het brede onderwijsveld. Leraren en schoolleiders geven aan dat er voldoende (ontwikkel)tijd moet zijn en dat deze voldoende benut moet worden voor werksessies, trainingen, workshops, enzovoort.

Verder geven de leraren aan dat ze het fijn zouden vinden als er een ondersteuningsstructuur opgezet kan worden in de vorm van een platform. Daar zouden leraren elkaar moeten kunnen vinden om elkaar vragen te stellen en *good practices* met betrekking tot het onderwijs- en toetsprogramma uit te wisselen.

Daarnaast staat of valt de implementatie van de geactualiseerde examenprogramma's met een stimulerende medewerkerscultuur in de scholen. Schoolleiders noemen dit dan ook als belangrijkste implementatiefactor. Geef scholen tijd en ruimte om hieraan te werken in het licht van de (aanstaande) curriculumvernieuwing.

Ten slotte geven leraren en schoolleiders die deelnamen aan de fase van beproeven ook de volgende punten aan, die gelden voor zowel zittende als nieuwe leraren:
- Geef uitleg over de opbouw en inhoud van de nieuwe examenprogramma's en syllabi en hoe die zich tot elkaar verhouden, uitgaande van de structuur van eindtermen (doelzin, uitwerking, illustratie) en de specificaties in de syllabi.
- Geef uitleg over de verschillende typen doelen (beheersing, ervaring en hybride), met daarbij handvatten voor onderwijsaanbod en toetsing en beoordeling.
- Ondersteun leraren bij het vakgericht uitwerken van loopbaanontwikkeling.

- Ondersteun leraren bij het ontwikkelen van PTA's door te laten zien wat moet en wat mag.
- Zorg voor professionalisering op het gebied van kennis over Fries erfgoed (materieel en immaterieel), de Friese geschiedenis en aardrijkskunde.
- Faciliteer en ondersteun de vakvereniging en een regionaal leernetwerk voor leraren. Schenk daarbij speciale aandacht aan de leerwegen vmbo-bb en -kb, zodat leraren de mogelijkheid hebben tot (digitale) ontmoeting, uitwisseling en bijscholing. Bijvoorbeeld via platforms, PLG's, bovenschoolse kennisnetwerken, proeftuinen én korte cursussen en trainingen.
- Benadruk in de communicatie daarbij niet alleen de vakinhoudelijke toerusting, maar ook de toerusting op het gebied van digitale geletterdheid en ICT-vaardigheden, waaronder het inzetten van digitale hulpmiddelen.

Toerusting van schoolleiders
Schoolleiders spelen een belangrijke rol in onder andere: het agenderen van de nieuwe kerndoelen, examenprogramma's en syllabi in de school; het faciliteren van het gesprek over curriculumontwikkeling, professionele ontwikkeling en organisatorische ontwikkeling in samenhang; en het maken van curriculumbewuste keuzes. Schoolleiders geven aan behoefte te hebben aan professionalisering op effectief coachen op vragen zoals: 'Hoe geef je leiding aan curriculumvernieuwing?', 'Wat is curriculair leiderschap?' en 'Hoe ga je het "goede gesprek" aan?'. Ook kennis van de grootste veranderingen en de mogelijkheden tot het benutten van samenhang tussen vakken worden genoemd.

Verder geven schoolleiders aan behoefte te hebben aan een (klein) netwerk van schoolleiders die bezig zijn met de brede curriculumvernieuwing. Zo'n netwerk kan zich richten op het delen en uitwisselen van *good practices* met betrekking tot de implementatie van kerndoelen en examenprogramma's, op de inrichting van schoolexaminering en op bijstelling van lessentabellen. Dit zou kunnen via een vergelijkbaar platform, zoals zojuist benoemd bij de leraren. Daarnaast hebben schoolleiders behoefte aan tijdige informatie over fasering, wetgeving, laatste ontwikkelingen en de definitieve uitwerking van de examenprogramma's en syllabi. Ook dit zien schoolleiders bij voorkeur gebundeld op één platform.

Schoolleiders noemen dat scholen die niet hebben deelgenomen aan de fase van beproeven een grote kennisachterstand hebben. Expertkennis van schoolleiders en leraren die wél hebben deelgenomen, is hierbij van grote waarde.

Integrale schoolontwikkeling
Leraren geven de urgentie aan van het breed dragen van de curriculumherziening en de rol van de schoolleider daarbij in visievorming, communicatie en facilitering. Daarbij is het van belang dat de volgende randvoorwaarden worden besproken door schoolleiders en kartrekkers en in het schoolteam:

- Vertrekpunt van de school;
  - Verkennen van de startsituatie: de verbinding onderzoeken met de onderwijsvisie, hoe de actualisatie reeds ingezette curriculumontwikkelingen op school kan versterken, de kwaliteit van onderwijs, en hoe deze (verder) kan worden versterkt.
- Curriculumontwikkeling;
  - Verkennen van de rol van het curriculum in het leren van de leerling: de dialoog organiseren over waartoe leerlingen worden opgeleid, wat werkt voor de leerlingpopulatie, en in hoeverre het curriculum aansluit bij buitenwereld en leefwereld van de leerlingen.
  - Evalueren in hoeverre het huidige toetsbeleid past bij de ontwerpprincipes van de curriculumvernieuwing, waaronder de eigenstandige, complementaire en gelijkwaardige positie van het schoolexamen en de plek van ervaringsdoelen naast beheersingsdoelen in onderwijs en toetsing.
- Organisatieontwikkeling;
  - Verkennen wat het actualiseren van het curriculum betekent voor de inrichting van de schoolorganisatie: structurele gezamenlijke tijd voor curriculumontwikkeling, ondersteunende organisatiestructuren, en belegde verantwoordelijkheid voor samenhang en kwaliteit op meerdere niveaus. De consequenties van de gefaseerde invoering van de kerndoelen en examenprogramma's verdienen daarbij expliciet de aandacht.
  - Afstemming organiseren tussen Fries en de andere vakken, zodat de verbinding met andere avo-, praktijk- en beroepsvakken waar passend kan worden vormgegeven.
  - Evalueren in hoeverre de huidige lessentabellen passen bij de ontwerpprincipes van de curriculumvernieuwing en bij de eigen schoolcontext.
  - Evalueren wat aanpassen van het huidige toetsbeleid vraagt van de schoolorganisatie, bijvoorbeeld als het gaat om vormen van toetsing en ICT.
- Professionele ontwikkeling.
  - Ervoor zorgen dat leraren, vaksectiecoördinatoren, schoolleiders, examencommissie en andere betrokkenen goed geïnformeerd zijn over de curriculumherziening, zowel voor onder- als bovenbouw.

- Verkennen wat er in de school aanwezig is en waar versterking nodig is: inzicht in kennis en kunde in het team, inzicht in professionaliseringsbehoeften, en het bieden van ruimte en veiligheid om andere manieren van werken, onderwijs, toetsen en schoolexaminering in de praktijk te brengen. Denk daarover met leraren mee.

4.3.4 Materieel

Leermiddelen en digitale hulpmiddelen
De implementatie van de examenprogramma's en syllabi vraagt om goede leermiddelen waarin bedoeling en nieuwe inhouden terug te vinden zijn. Daarbij vraagt de vernieuwing van Fries expliciet om voldoende handzame digitale hulpmiddelen. Meermaals benadrukten leraren tijdens het beproeven dat de inzet van digitale hulpmiddelen en ICT vraagt om veel en brede inspanning, al vanaf de onderbouw vo.

- Zorg ervoor dat leermiddelenmakers vanuit een gelijk speelveld zo spoedig mogelijk na oplevering van de examenprogramma's en syllabi worden geïnformeerd over de bedoeling en nieuwe inhouden. Illustreer dit met voorbeelden van onderwijs en toetsing uit de fase van beproeven.
- Zorg daarbij voor extra aandacht voor voldoende vernieuwend onderwijs- en toetsmateriaal voor de nieuwe inhouden.
- Zorg ervoor dat de materialen inzicht geven in welke opbrengsten worden beoogd per schoolsoort/leerweg in een doorlopende leerlijn en opbouw van leerjaren. Onderzoek daarbij of het referinsjeramt Frysk een bruikbaar hulpmiddel is om het niveau van leerlingen te volgen en vast te stellen.

Toetsing en examinering
Voor een succesvolle invoering van de nieuwe examenprogramma's en syllabi is een goede afstemming met toetsing en examinering noodzakelijk. Veel leraren en schoolleiders gaven tijdens de fase van beproeven aan meer houvast nodig te hebben als het gaat om passend toetsbeleid, de plek van ervaringsdoelen in onderwijs en toetsing, en rijke schoolexaminering.

- Vraag vakverenigingen, regionale (vak)steunpunten en lerarenopleidingen te investeren in (na)scholing over het valide verzamelen van bewijzen van leren, passende toetsvormen en betrouwbare beoordeling, al dan niet in samenhang met andere vakken.

5. Referenties

Ağırdağ, O., & Kambell, E. R. (2018). *Meertaligheid en onderwijs.* Boom uitgevers.

Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers, M. & Van Tartwijk, J. (2020). *Kaders voor de toekomst. Tussenadvies 1.* Wetenschappelijke Curriculumcommissie.

Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers, M. & Van Tartwijk, J. (2021a). *Doel en ruimte. Tussenadvies 2.* Wetenschappelijke Curriculumcommissie.

Ağırdağ, O., Biesta, G., Bosker, R., Kuiper, R., Nieveen, N., Raijmakers. M., Van Tartwijk, J., & Boogaard, M. (2021b). *Kaders voor kansen. Naar een beoordelingskader kansengelijkheid voor het funderend onderwijs. Verdiepende studie Wetenschappelijke Curriculumcommissie.* Wetenschappelijke Curriculumcommissie.

Berenst, J. (2012). Taalgebruik in de klas, als basis voor kennisconstructie. Lectoraat Taalgebruik & leren, NHL Stenden hogeschool Leeuwarden.

Cedin (2023). Startnotitie kerndoelen Friese taal & cultuur. Cedin.

Cedin (2025a). Definitieve conceptkerndoelen Friese taal & cultuur. Cedin.

Cedin (2025b). Toelichtingsdocument definitieve conceptkerndoelen Friese taal & cultuur. Cedin.

Council of Europe (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing.

Coret, M., Günther, M., & Duarte, J. (2023). *Skriuw it mar! It is mei skriuwen ek best te dwaan.* NHL Stenden.

Curriculumcommissie (2020). *Kaders voor de toekomst. Tussenadvies 1 Wetenschappelijke curriculumcommissie.* Geraadpleegd van: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/02/04/tussenadvies-1-kaders-voor-de-toekomst

Dashboard onderwijs (z.d.). Geraadpleegd juli 2024, van https://staat-van-fryslan.hub.arcgis.com/pages/f079f8d191e54d9a8018554f343073c7

Dasli, M. (2011). Reviving the 'moments': From cultural awareness and cross-cultural mediation to critical intercultural language pedagogy. *Pedagogy, Culture & Society, 19*(1), 21-39. http://dx.doi.org/10.1080/14681366.2011.527118

DBNL (1969). *Onderwijs in het Fries Drs. R. Straatsma, Neerlandia.* Jaargang 73 - DBNL. Geraadpleegd juli 2023, van

https://www.dbnl.org/tekst/_nee003196901_01/_nee003196901_01_0047.php
Dera, J., Gubbels, J., Van der Loo, J., & Van Rijt, J. (Red.) (2023). *Vaardig met vakinhoud*. Uitgeverij Coutinho.
De Vries, H., & Van Rooyen, L. (2021). *Startnotitie digitale geletterdheid. Bovenbouw voortgezet onderwijs*. SLO.
DINGtiid (2016). *Meertaligheid als kwaliteit en doel, advies over Fries in het onderwijs.* Geraadpleegd van: https://dingtiid.frl/wp-content/uploads/2017/05/Nederlandstalig-Onderwijsadviesrapport-DINGtiid.pdf
Drude, S., *Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group (2003). Language vitality and endangerment.*
Duarte, J., & Günther, M. (2018). A holistic model for multilingualism in education. *EuroAmerican Journal of applied linguistics and languages, special issue, 5*(2), 24-43
Duarte, J. (2020). *Troef of trend. Actuele ontwikkelingen in de meertaligheidsdidactiek.* Inaugurele rede. NHL Stenden Hogeschool.
Duarte, J. (2022). Meertaligheid als cruciaal identiteitskenmerk: een driehoeksperspectief voor het onderwijs. *Levende Talen Magazine, 109*(3), 15-19.
Fasoglio, D., & Tammenga, M. (2021). *Startnotitie Moderne Vreemde Talen. Bovenbouw voortgezet onderwijs.* SLO.
Graham, S. (2020). The sciences of reading and writing must become more fully integrated. *Reading Research Quarterly, 55*(S1), S35–S44. https://doi.org/10.1002/rrq.332
Groenendijk, T., & Hoekstra, G. (2023). *Startnotitie Friese taal en cultuur. Actualisatie examenprogramma's. SLO.*
Groenendijk, T., Van Dieren, S., & Ottens, C. (2024). *Advies implementatie kerndoelen: Samen tot goed onderwijs komen met de nieuwe kerndoelen.* SLO.
Herder, A., Meijden, A. van der, Vaessen, A., Krips, K., Diggelen, W. van, Engelenberg, S., & Euwema, H. (2021). *Leren communiceren voor de werkplek. Vier voorbeelden van interventies in het mbo om werkrelevante communicatievaardigheden te bevorderen bij studenten. Een verslag van het project Taal voor een Dynamische Arbeidsmarkt.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/ Faculteit der Letteren.
https://www.nko.nl/onderzoeksprojecten/taalcompetenties-voor-een-dynamische-arbeidsmarkt
Herder, A., Van Silfhout, G., & Jansen, I. (2021). *Startnotitie Nederlands. Bovenbouw voortgezet onderwijs.* SLO.
Inspectie van het Onderwijs (2010). *Tussen wens en werkelijkheid*. Geraadpleegd juli 2023, van

https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2010/11/24/tussen-wens-en-werkelijkheid
Inspectie van het Onderwijs (2019). *Sizzen is neat, mar dwaan is in ding. Fries in het primair en voortgezet onderwijs*. Geraadpleegd december 2023, van https://open.overheid.nl/repository/ronl-56eac94e-183c-4215-b646-250614b7e4fc/1/pdf/themarapportage-fries-in-het-primair-en-voortgezet-onderwijs-versie-in-nederlandse-taal.pdf
Janssen, T., Broekkamp, H., & Smallegange, E. (2006). *De relatie tussen literatuur lezen en creatief schrijven: Een onderzoek.* Stichting Lezen.
Kintsch, W., & Van Dijk, T. A. (1978*).* Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review, 85*(5), 363-394.
Koster, S., Cnossen, F., & Kema, S. (2023). TalentMonitor Friesland. *Talent in de Regio.* Rijksuniversiteit Groningen. Geraadpleegd juli 2023, van https://cuatro.sim-cdn.nl/openfryslan3fa4e5/uploads/verhalen_op_de_friese_arbeidsmarkt_pdf_supplement.pdf?cb=1vx7Yx8k
Kurrikulum.frl (2020). *Preambule, visie, grote opdrachten, bouwstenen*. Toelichting. Cedin. Geraadpleegd december 2022, van https://www.kurrikulum.frl/nl/
McKenney, S. (2017). *Een infrastructuur voor de professionele groei van docenten.* (Oratie). Enschede: Universiteit Twente.
Meesterschapsteam Moderne Vreemde Talen (2022). *Visie op de toekomst van het curriculum Moderne Vreemde Talen*. Geraadpleegd juli 2024, van https://modernevreemdetalen.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/6/2022/04/Basistekst-visie-4.4.pdf
Meestringa, T., & Oosterloo, A. (2015). *Referinsjeramt Frysk*. Afûk.
Mercer, N. (2008). Talk and the development of reasoning and understanding. *Human development, 51*(1), 90-100.
Ministerie van OCW (2021). *Rationale van het funderend onderwijs. Bijlage 2, Nadere adviesaanvraag tussenadvies 3*. Geraadpleegd juli 2024, van https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/publicaties/2021/07/12/nadere-adviesaanvraag-tussenadvies-3---rationale-van-het-funderend-onderwijs/Nadere+adviesaanvraag+tussenadvies+3+%E2%80%93+Rationale+van+het+funderend+onderwijs.pdf
Nieuwelink, H. (2023). *Bevorderen van veerkrachtige democratische gezindheid. Een pleidooi voor het versterken van burgerschapsonderwijs. Lectorale rede.* Hogeschool van Amsterdam. Geraadpleegd augustus 2024, van https://www.hva.nl/content/evenementen/oraties/2023/02/hessel-nieuwelink.html

Nieveen, N., McKenney, S., Visscher, A., Spiele, S., Wakamiya, R., & Frissen, J. (2022). *Perspectives on curriculum change: An overview study to provide insights for the Dutch context*. University of Twente.
OCW (2021). *Bijstelling concept examenprogramma's voor vmbo, havo en vwo*. Werkopdracht aan SLO. Geraadpleegd december 2022, van https://www.slo.nl/publish/pages/18819/werkopdracht.pdf
Provincie Fryslân (2020). *De Fryske Taalatlas 2020; De Friese taal in beeld.* Geraadpleegd april 2023, van https://friesland.databank.nl/report/Taalatlas%202020%20%28Fries%29.pdf
Provincie Fryslân (2021). *Projectplan Taalplan Frysk 2030.* Geraadpleegd april 2023, van https://taalplan.frl/wat-is-taalplan-frysk/
Provincie Fryslân (2024a). *Bestjoersôfspraak Fryske taal en kultuer 2024 – 2028*. Geraadpleegd juli 2024, van https://open.overheid.nl/documenten/2d7f302c-04b8-49f8-bc8b-bbb64a448250/file
Provincie Fryslân (2024b). *Fansels Frysk. Taalnota 2025 – 2028*. Geraadpleegd juli 2024, van https://cuatro.sim-cdn.nl/fryslan/uploads/2024-05-14_taalnota_nl.pdf?cb=2HdyA6UK
Raad van Europa (2020). *Gemeenschappelijk Europees referentiekader voor talen: Leren, onderwijzen, beoordelen - Aangevulde uitgave*. Nederlandse vertaling oktober 2022.
Raad van Europa (z.j.). *Een stem voor regionale en minderheidstalen. Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden*. Nederlandse versie, vertaald door Mercator Research Centre on Linguistic Diversity and Language Learning - Ljouwert / Leeuwarden (Fryslân / Netherlands)
Riemersma, A., & Jonkman, R. (2011). Uitdaging voor lectoraat Fries en meertaligheid. Aansluiting tussen meertalig basisonderwijs en meertalig voortgezet onderwijs. *Levende Talen Magazine, (98*)3, 26-30.
Sabatini, J., O'Reilly, T., Weeks, J., & Wang, Z. (2020). Engineering a twenty-first century reading comprehension assessment system utilizing scenario-based assessment techniques. *International Journal of Testing*, *20*(1), 1-23.
Shanahan, T. (2016). *Relationships between reading and writing development.* Handbook of writing research, 2, 194-207.
Scheltinga, F. (2022). *Mondelinge taalvaardigheid: luisteren, spreken en gesprekken*. NRO. https://www.nro.nl/sites/nro/files/mediafiles/incident2202649review_mondelinge_taalvaardigheid_-_scheltinga_2022.pdf
SLO (2026a). *Examenprogramma Friese taal en cultuur Vmbo – basisberoepsgerichte leerweg (bb)* (september 2026). Raadpleegbaar op: www.actualisatie-examenprogrammas.nl

SLO (2026b). *Examenprogramma Friese taal en cultuur Vmbo – kaderberoepsgerichte leerweg (kb)* (september 2026). Raadpleegbaar op: www.actualisatie-examenprogrammas.nl
SLO (2026c). *Examenprogramma Friese taal en cultuur Vmbo – Gemengde en theoretische leerweg (gl/tl)* (september 2026). Raadpleegbaar op: www.actualisatie-examenprogrammas.nl
SLO (2026d). *Examenprogramma Friese taal en cultuur Havo* (september 2026). Raadpleegbaar op: www.actualisatie-examenprogrammas.nl
SLO (2026e). *Examenprogramma Friese taal en cultuur Vwo* (september 2026). Raadpleegbaar op: www.actualisatie-examenprogrammas.nl
Sol, Y., & Visser, A. (2023). *Vaardigheden in het landelijke curriculum. Verantwoording van de categorisering en definiëring van vaardigheden bij de actualisatie van kerndoelen en examenprogramma's.* SLO.
Squires, D. (2012). Curriculum alignment research suggests that alignment can improve student achievement. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas, 85*(4), 129-135.
Stichting Lezen (2023). *Aandacht voor diep lezen. Een blik op 21e-eeuwse geletterdheid*. Stichting Lezen.
Ten Peze, A. (2019). Het Schrijflab: Creatief schrijven in havo en vwo 4. *Levende Talen Magazine, 106*(4), 4-9.
Van Beuningen, C., & Polišenská, D. (2023). *Meertaligheid in de klas.* In J. Dera, J. Gubbels, J. van der Loo, & J. van Rijt (Reds.), *Vaardig met vakinhoud* (pp. 27-39). Uitgeverij Coutinho.
Van Dieren, S., van Noorel, A., & Rhodes, M. (2025). *Periodiek curriculumonderhoud - adviesrapport.* SLO
Varkevisser, N.A., & Walsweer, A.P. (2018). *It is mei sizzen net te dwaan. Rapport Taalplan Frysk. Inventarisatie naar de stand van zaken m.b.t. het (vak) Fries in het primair en voortgezet onderwijs.* Leeuwarden: Provinsje Fryslân.
Varkevisser, N.A., & Walsweer, A.P. (2023). *It is mei sizzen net te dwaan. 1-mjitting primêr ûnderwiis*. Leeuwarden: Provinsje Fryslân.
Visser A. & Gelinck, C. (2021). *Startnotitie Burgerschap. Bovenbouw voortgezet onderwijs.* SLO.
Werkgroep Taal (2008). *Over de drempels met taal: De niveaus voor de taalvaardigheid*. Enschede: SLO.
Witte, T. C. H. (2008). *Het oog van de meester: een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van HAVO-en VWO-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. [Thesis fully internal (DIV), Rijksuniversiteit Groningen, faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen]. Eburon.

6. Bijlagen

1 Doorlopende leerlijn onderbouw-bovenbouw vo

Hieronder is het raamwerk van de kerndoelen Friese taal en cultuur voor onderbouw vo weergegeven. De kerndoelen zijn te downloaden vanaf de website Kurrikulum.frl.

Raamwerk kerndoelen Friese taal

Domein	Kerndoelen onderbouw VO
Rijke leeromgeving	**1 De school zorgt voor een rijke Friestalige taal- en leeromgeving** A De school zorgt voor Friestalige leer- en leesmaterialen. B De school stimuleert de Friese taalontwikkeling van alle leerlingen.
Taal leren en gebruiken	**2 De leerling gebruikt de Friese taal.** A De leerling toont begrip van Friestalige teksten. B De leerling verwerkt informatie uit Friestalige teksten. C De leerling spreekt en schrijft Fries. D De leerling neemt deel aan gesprekken in het Fries.
Taalbewustzijn	**3 De leerling ontwikkelt zich als bewuste gebruiker van het Fries.** A De leerling verkent kenmerken van de Friese taal. B De leerling reflecteert op de positie van de Friese taal. C De leerling reflecteert op de eigen Friese taalontwikkeling.
Taalexpressie	**4 De leerling doet ervaring op met Friese taalexpressie.** A De leerling verwerkt gedachten en gevoelens over Friese culturele en creatieve taaluitingen. B De leerling gebruikt de Friese taal op een creatieve manier.

Cultuurbewustzijn	**5 De leerling ontwikkelt zich als bewuste deelnemer aan de Friese cultuur.** A De leerling verkent het materiële en immateriële erfgoed van Fryslân. B De leerling verkent de waarde van Friestalige jeugdliteratuur.

Vergelijking kerndoelen en eindtermen

Hieronder is het raamwerk voor de eindtermen Friese taal en cultuur opgenomen. In de laatste kolom (KD) staat aangegeven op welk(e) kerndoel(en) onderbouw vo wordt voortgebouwd in de desbetreffende eindterm. Vanaf eindterm 10 (*) wijkt de nummering af voor de leerwegen van het vmbo. Onderstaand schema is beschreven voor het examenprogramma met de meeste eindtermen (vwo).

Domein	Subdomein	Concepteindtermen	KD
Kerncurriculum			
A Taal leren en gebruiken	**A1 Receptieve taalvaardigheid**	1 Begrijpen van auditieve en audiovisuele bronnen 2 Begrijpen van schriftelijke bronnen	2AB 2AB
	A2 Productieve taalvaardigheid	3 Spreken 4 Schrijven 5 Creatief taalgebruik	2C 2C 4
	A3 Interactie	6 Gesprekken voeren	2D
B Taalbewustzijn	**B1 Taal als fenomeen**	7 Kenmerken van de Friese taal 8 Positie van de Friese taal	3 3B
	B2 Taal en individu	9 Taalverandering en taalvariatie 10 Meertalig repertoire* (vmbo gl/tl/h/v) 11 Oriëntatie op studie en beroep	3A 3B x

C Cultuurbewustzijn	**C1 Fries erfgoed**	12 Fries erfgoed 13 Friese literatuur in heden en verleden (vwo)	5A x
	C2 Cultuur-beleving	14 Ervaringen met cultuuruitingen 15 Ervaringen met Friestalige jeugdliteratuur	x 5B
Keuzecurriculum voor VMBO-GL/TL, HAVO EN VWO			
D Keuzedomein		16 Schrijfverdieping	
E Keuzedomein		17 Taalonderzoek	
F Keuzedomein		18 Cultuuronderzoek	

2 Vergelijking examenprogramma's: huidig-nieuw

In tabel 1 is zichtbaar waar inhouden van de huidige exameneenheden/domeinen terug te vinden zijn in het nieuwe raamwerk. We wijzen erop dat het niet gaat om dezelfde inhouden en ook niet om dezelfde aantallen eindtermen, maar om een globale indicatie van hoe de domeinen van de huidige examenprogramma's zich inhoudelijk verhouden tot de conceptdomeinen.

In tabel 2 en 3 zijn de inhoudelijke verschillen nader uitgewerkt.

Domein	Subdomein	Eenheden huidige examen-programma's vmbo-bb, -kb, -gl/tl	Domeinen huidige examen programma's havo, vwo D
A Taal leren en gebruiken	**A1 Receptieve taalvaardigheid**	2, 3, 4, 6	A, B1
	A2 Productieve taalvaardigheid	2, 3, 5, 7	B2, C
	A3 Interactie	5	B3
B Taal-bewustzijn	**B1 Taal als fenomeen**	(3)	E1
	B2 Taal en individu		
C Cultuur-bewustzijn	**C1 Fries erfgoed**	8	D1, D2, D3, E2
	C2 Cultuur-beleving		D1, E2

Tabel 1

	Huidige examenprogramma	Nieuwe examenprogramma
Domein	**Inhoud**	**Inhoud**
K1 Oriëntatie op leren en werken	Oriënteren op de eigen loopbaan en het belang van Fries in de maatschappij.	Ervaringen, interesses en kwaliteiten gebruiken bij de eigen loopbaanontwikkeling, toegespitst op het Fries (ET11).
K2 Basisvaardigheden	Het toepassen van vaardigheden die betrekking hebben op communiceren, samenwerken, en informatie verwerven, verwerken en presenteren.	Lezen, luisteren en bekijken van teksten en tot begrip komen (ET1, ET2); met oog voor doel, publiek en context schrijven en spreken (ET3 en ET4); gesprekken voeren (ET5).
K3 Leervaardigheden voor het vak Friese taal en cultuur	Het toepassen van vaardigheden om lees-, schrijf-, luister- en kijk-, en spreek- en gespreksdoelen te behalen, het eigen taalleerproces te bevorderen en tekortschietende taal- of communicatieve kennis te compenseren.	Het gebruiken van taaladviesbronnen (ET4); reflecteren op schrijfvaardigheid (ET15 -gl/tl); taal creatief gebruiken om jezelf te uiten (ET5); toepassen van conventies (ET3, ET4, ET6); benutten meertalig repertoire (ET10 -gl/tl, ET8 -bb/-kb).
K4 Luister- en kijkvaardigheid	Het doel van de makers van een programma en de belangrijkste elementen van een programma weergeven, een oordeel geven en toelichten, een instructie uitvoeren en de waarde en betrouwbaarheid aangeven van de informatie die door massamedia verspreid wordt (*alleen kb-gl/tl*).	Luisteren en kijken naar multimediale bronnen; benoemen van onderwerp en hoofdzaken uit bronnen, relevante inhoud selecteren (ET1); luisteren naar en constructief reageren op bijdragen van gesprekspartners (ET6).

K5 Spreek- en gespreksvaardigheid	Relevante informatie verzamelen en verwerken, het spreek-/luisterdoel en taalgebruik richten op verschillende soorten publiek, het spreekdoel en taalvarianten van anderen herkennen, de reacties van anderen inschatten en daar adequaat op inspelen.	Fries spreken in alledaagse en beroepscontexten, met aandacht voor afstemmen van taalgebruik en medium op doel, publiek en context, waarbij concrete informatie kort beschreven wordt en non-verbale en visuele communicatie wordt ingezet (ET3); gesprekken voeren om informatie te verkrijgen en meningen uit te wisselen, afgestemd op doel, publiek en context en achtergrond van de gesprekspartner(s) (ET6).
K6 Leesvaardigheid	Functie van beeld en opmaak in een informatieve, instructieve en betogende tekst herkennen, het schrijfdoel van de auteur aangeven en de talige middelen die hij hanteert om dit doel te bereiken (*alleen kb-gl/tl*), een tekst indelen in betekenisvolle eenheden en de relaties tussen die eenheden benoemen, het hoofdonderwerp en de hoofdgedachte van een tekst aangeven en een samenvatting geven (*alleen kb-gl/tl*) en een oordeel over de tekst geven en toelichten.	Begrip tonen van informele en formele teksten over concrete, maatschappelijke en beroepsgerichte onderwerpen (vmbo-bb/-kb), zakelijke en literaire teksten over concrete onderwerpen (vmbo-gl/tl), benoemen van onderwerp en hoofdzaken, communicatieve doelen, publiek en context en selecteren van relevante inhoud uit bronnen (meervoudig tekstbegrip) (ET2).
K7 Schrijfvaardigheid	Relevante informatie verzamelen en verwerken, het schrijfdoel en taalgebruik richten op verschillende soorten	Schrijven van korte Friese teksten met een eenvoudige structuur waarbij afgestemd wordt op doel, publiek en

	lezerspubliek, conventies hanteren met betrekking tot schriftelijk taalgebruik, elektronische hulpmiddelen gebruiken bij het schrijven en concepten van de tekst herschrijven op basis van geleverd commentaar.	context, toepassen van kennis van taalverzorging en tekstopmaak en gebruikmaken van taaladviesbronnen (ET4). Naar keuze voor vmbo-gl/tl: schrijfverdieping: *Friese teksten schrijven en reflecteren op de eigen schrijfvaardigheid (ET15)*.
K8 Fictie	Verschillende soorten fictiewerken herkennen, de situatie en het denken en handelen van de personages in het fictiewerk beschrijven, de relatie tussen het fictiewerk en de werkelijkheid toelichten, kenmerken van fictie in het fictiewerk aanwijzen, relevante achtergrondinformatie verzamelen en selecteren (*alleen kb-gl/tl*) en een persoonlijke reactie geven en deze toelichten met voorbeelden.	Lezen, beluisteren en bekijken van diverse vormen van jeugdliteratuur, lezen van Friestalige werken ten behoeve van leesplezier en ontwikkeling, laten zien / verwoorden van persoonlijke ervaringen na het lezen; beschrijven van personages (E13 -bb/-kb, ET14 -gl/tl).
V1 Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	Zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van het sectorwerkstuk.	Eindtermen uit domein A.
V3 Vaardigheden in samenhang	De vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.	Eindtermen uit domein A.

Tabel 2*: Vergelijking examenprogramma's vmbo-bb, -kb en -gl/tl*

Opmerkingen voor de lezer bij tabel 3:

- Lichtoranje in kolom 'Domein': SE heeft betrekking op E (behalve gecursiveerde deel) en F, en ten minste twee domeinen uit B, C, D en E (het gecursiveerde deel);
- Blauw in kolom 'Domein': SE heeft betrekking op E, behalve gecursiveerde deel (lichtoranje gemarkeerd).

		Huidige examenprogramma	Nieuwe examenprogramma
Domein	**Subomein**	**Inhoud**	**Inhoud**
A Lees-vaardigheid		Hoofgedachte van tekst vaststellen, relaties tussen tekstdelen aangeven, conclusies trekken m.b.t. intenties, opvattingen en gevoelens van de auteur, standpunten en argumenten herkennen en onderscheiden.	Begrip tonen van de inhoud van schriftelijke Friestalige teksten, zowel literaire als zakelijke; benoemen van onderwerp, hoofdgedachte, hoofdzaken en perspectieven in teksten; samenhang benoemen tussen doelen, publiek en context; selecteren van relevante inhoud uit bronnen (meervoudig tekstbegrip) (E2).
B Mondelinge taalvaardigheid	**B1: Luister-vaardigheid**	In een Fries gesproken betoog of uiteenzetting de hoofdgedachte van tekst of tekstgedeelten verwoorden, opvattingen en gevoelens van de spreker benoemen, standpunten en argumenten herkennen en onderscheiden, het beoogde publiek en spreekdoel benoemen.	Afstemmen op, luisteren naar en constructief reageren op gesprekspartners (E6); luisteren en kijken naar multimediale bronnen; benoemen van onderwerp, hoofdzaken en perspectieven uit bronnen; selecteren van relevante inhoud uit bronnen (E1).

	B2: Spreek-vaardigheid	Verworven informatie adequaat presenteren in het Fries met het oog op doel en publiek en daarbij standpunten en argumenten verwoorden.	Spreken in de Friese taal, afgestemd op doel, publiek en context in concrete en abstracte, maatschappelijke contexten; presenteren van informatie; formuleren van gestructureerde zinnen met gevarieerde woordkeus; inzetten van non-verbale en visuele communicatie ter ondersteuning (E3); de Friese taal op een creatieve manier gebruiken door ideeën, gedachten, ervaringen, gevoelens, emoties en fantasieën te verwoorden (E5).
	B3: Gespreks-vaardigheid	In een gesprek in het Fries informatie vragen of verstrekken met het oog op doel, publiek en gespreksvorm en reageren op bijdragen van luisteraars of gespreksdeelnemers.	Fries spreken in alledaagse en beroepscontexten, met aandacht voor afstemmen van taalgebruik en medium op doel, publiek en context, waarbij concrete informatie kort beschreven wordt en non-verbale en visuele communicatie wordt ingezet (ET3); gesprekken voeren om informatie te verkrijgen en meningen uit te wisselen, afgestemd op doel, publiek en context en

			achtergrond van de gesprekspartner(s) (ET6).
C Schrijf-vaardigheid		Op adequate wijze in het Fries schriftelijke informatie vragen en verstrekken; verworven informatie schriftelijk presenteren met het oog op doel en publiek en daarbij standpunten en argumenten verwoorden of uitdrukking geven aan gevoelens; een verslag schrijven.	Schrijven van consistent opgebouwde Friestalige teksten over concrete en abstracte onderwerpen; waarbij taalgebruik, -register en communicatievorm worden afgestemd op doel, publiek en context; formuleren van goed gestructureerde zinnen en alinea's, kennis van taalconventies toepassen; waar nodig met behulp van taaladviesbronnen (ET4); de Friese taal op een creatieve manier schriftelijk gebruiken (E5); *naar keuze: schrijfverdieping: Friese teksten schrijven en reflecteren op de eigen schrijfvaardigheid (E16)*.

D Literatuur	**D1: Literaire ontwikkeling**	Beargumenteerd verslag uitbrengen van leeservaringen met een aantal door de leerling geselecteerde in de Friese taal geschreven literaire werken (minimum aantal: havo 6, vwo 9 waarvan minimaal 3 voor 1945).	Lezen van literaire teksten (E2); lezen, beluisteren en bekijken van rijke vormen van literatuur, lezen van ten minste 4 (havo) / 5 (vwo) Friestalige werken ten behoeve van leesplezier en ontwikkeling, oriënteren op personages; verwoorden van persoonlijke voorkeuren en inzichten (E15).
	D2: Literaire begrippen	Literaire tekstsoorten herkennen en onderscheiden en literaire begrippen hanteren bij de interpretatie van literaire teksten.	Beschrijven van verschillen en overeenkomsten tussen oudere en hedendaagse literatuur met behulp van kennis over literaire middelen (E13, alleen vwo); oriënteren op personages, hun kenmerken en hun fictieve wereld (E15).
	D3: Literatuur-geschiedenis	Een overzicht van de Friese literatuurgeschiedenis geven op hoofdlijnen en de gelezen literaire werken plaatsen in dit historisch perspectief.	Inzicht tonen in de Friese literatuur in heden en verleden en daarbij spelers in het literaire veld onderscheiden, uitleggen hoe literatuur bijdraagt aan het Friese taalgebied, verbanden leggen tussen literatuur en de historische context waarin deze is ontstaan (E13, vwo).

E Friese taal en cultuur	**E1: Friese taal**	Hoofdlijnen aangeven van de historische ontwikkeling van de Friese taal, voorbeelden geven van taalverandering en interferenties, de positie van Fries als minderheidstaal verwoorden binnen regionale, Nederlandse en Europese context, rol en maatschappelijke betekenis van het Fries in het openbare leven beschrijven. *Beargumenteerd verslag uitbrengen van studie naar ervaringen met taalkundig verschijnsel in Friesland.*	Inzicht tonen in kenmerken van de Friese taal op klank-woord- en zinsniveau, beschrijven verschillen en overeenkomsten tussen kenmerken van de Friese taal en haar taalvariëteiten (E7); inzicht tonen in positie van de Friese taal in meertalige samenleving (E8); inzicht tonen in taalverandering en taalvariatie in de Friese taal (E9); eigen en andermans meertalige repertoire verkennen (E10); *naar keuze: onderzoek doen naar onderwerpen gerelateerd aan de Friese taal (E17)*.
	E2: Friese cultuur	Overzicht geven van uiteenlopende Friese cultuuruitingen (d.m.v. voorbeelden) *Beargumenteerd verslag uitbrengen van Friese cultuuruitingen.*	Beschrijven van het Friese landschap, inzicht tonen in materieel en immaterieel Fries erfgoed (E12); ervaringen opdoen met Friese cultuuruitingen en reflecteren op de waarde ervan (E14); ervaringen opdoen met Friese jeugdliteratuur (E15); *naar keuze: onderzoek doen naar onderwerpen gerelateerd aan de Friese cultuur (E18)*.

F Oriëntatie op studie en beroep		Leeg domein	Ervaringen, interesses en kwaliteiten gebruiken bij de eigen loopbaanontwikkeling, toegespitst op het Fries (ET11).

Tabel 3*: Vergelijking examenprogramma's havo en vwo*

3 Leden vakvernieuwingscommissie

De volgende leraren, vakexperts, curriculumexperts en procesregisseur maakten deel uit van de vakvernieuwingscommissie:

- Leraar (vmbo): Idske Bangma
- Leraar (vmbo): Didi Toering
- Leraar (havo/vwo): Maaike Andringa
- Leraar (havo/vwo): Rianne Blokzijl (tot augustus 2023)
- Leraar (havo/vwo): Ans Wallinga
- Vakexpert: Gerrit Hoekstra
- Curriculumexpert: Anke Herder (tot augustus 2023)
- Curriculumexpert: Nellianne van Schaik
- Procesregisseur: Jildou Dooper

4 Samenstelling advieskring

De volgende vakverenigingen, (maatschappelijke) organisaties, netwerken en instellingen voorzagen de vakvernieuwingscommissie van feedback:

- Anne Marije Bloem – Onderwijsbegeleidingsdienst Cedin (tot augustus 2023)
- Lisa Boersma – Afûk
- Jelske Dijkstra – Fryske Akademy
- Babs Gezelle Meerburg – vertegenwoordiger van Vereniging voor Levende Talen (VLLT) | lerarenopleiding Fries NHL Stenden
- Bernadet de Jager – Onderwijsbegeleidingsdienst Cedin
- Albert Walsweer – Lectoraat Meertaligheid en Geletterdheid NHL Stenden

5 Geraadpleegde vakexperts

De volgende experts zijn gedurende het ontwikkelproces gevraagd om hun input en feedback te geven:

- Rianne Blokzijl – NHL Stenden Hogeschool – inhoud/uitvoerbaarheid conceptexamenprogramma's
- Lisa Eppenga – Keunstwurk – erfgoed educatie
- Mirjam Günther – NHL Stenden Hogeschool – meertaligheid en schrijfvaardigheid
- Ytje Hoekstra – AERES – doorstroming mbo
- Reitze Jonkman – CSG Bogerman – ReferinsjeRamtFrysk /toetsing
- Tjeerd Kooistra – CSG Liudger – loopbaanoriëntatie
- Babs Gezelle Meerburg – NHL Stenden Hogeschool – doorstroming hbo /literatuur
- Meindert Reitsma – Leeuwarder Lyceum – inhoud/ uitvoerbaarheid conceptexamenprogramma's
- Freerk Steendam – Firda – doorstroming mbo

- Sibrecht Veenstra – NHL Stenden Hogeschool – doorstroming hbo/ literatuur

6 Materiaalontwikkelaars

De volgende leraren en vakexperts hebben voor aanvang van de fase van beproeven onderwijsmaterialen ontwikkeld die als voorbeeldmateriaal dienden voor het beproeven:

- Jelly Bakker – Aeres vmbo Heerenveen
- Stephan Berger – Afûk
- Lisa Boersma – Afûk
- Djamila Daai – Aeres vmbo Leeuwarden
- Gerrit Hoekstra – vakexpert
- Marrit de Schiffart – Cedin
- Didi Toering – Aeres vmbo Leeuwarden
- Ans Wallinga – Het Drachtster Lyceum
- Eelko Zandberg – mbo Firda

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

slo

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

company/slo